

NESİM OVADYA İZRAİL

24 NİSAN 1915

İSTANBUL, ÇANKIRI,
AYAŞ, ANKARA

ԱՅՍ ԳԻՐԲԻՆ ՄԷՋ ՌՈՒԲԵՆ ՍԵԻԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԳ ՄԸ ՃՇՂՈՒՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱԼ

ՆԻՍ

2013

ՆԵՍԻՄ ՕՎԱՏԵԱ ԻԶՐԱԻԼ

24 ԱՊՐԻԼ 1915

ՊՈԼԻՍ, ՉԱՆԴՐԸ, ԱՅԱՇ, ԱՆԳԱՐԱ

ՊՈԼԻՍ 2013

(ԹՐՔԵՐԸՆ ԳԻՐՔ 584 էջ)

ԱՅՍ ԳԻՐՔԻՆ ՄԷՁ ՌՈՒԲԷՆ ՍԵԻԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԳ ՍԸ ՃՇՂՈՒՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԻՍ

2013

Գրքին հեղինակին բաց եամակ.

Յարգելի Նեսիմ Օվառիս Իսրաիլ

Պոլիս

6.11.2013-ին պոլսեն *recommandé*-ով ուղարկված :

<<24 ապրիլ 1915>> վերտառութեամբ Ձեր գիրքը՝ 14.11.2013-ին շնորհակալութեամբ ստացայ...

Ինձ համար այս գիրքը, ֆրանսերէն արտայայտումս <<monumentale>> կոթողային գործ մըն է : Սրտանց շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ :

Ես, հայ գրողներու եւ պատմագետներու կողմէ <<24 ապրիլ 1915>> մասին այսքան խոր պրայտումներով գիրք մը հրատարակուած ըլլալուն տեղեակ չեմ...

Խնդրեմ, մտածեցէք անգամ մը. Ի՞նչ ցաւալի վիճակ է...

Հայ գրողները, հայ ազգային մահուան վճիռը եղող <<24 ապրիլ 1915>>ի մասին Ձեզի չափ այս ցեղասպանութեան խորքը չեն կրցած իջնել եւ այսքան վաւերագրական գիրք մը չեն կրցած հրատարակել...

...<<24 ապրիլ 1915>> վերտառութեամբ Ձեր գիրքը ամէն մէկ հայ շատ ուշադրութեամբ կարդալը պէտք է...

Ձեր գրքին մէջ ինձի ամենէն անելի հետքերը մասերէն մէկը, բնական է Ռուբէն Մեակի մասին գրուածներն են...

Այս էջերուն մէջ Ռուբէն Մեակի մասին տրուած տեղեկութիւններուն համար կարգ մը լուսաբանութիւններ կատարել կուզեմ...

...482 էջին մէջ գրուած է թէ՛ << Միլիվրիցի Չիլիսկիբեան ընտանիքին տնտեսական վիճակը, իրենց գաւակը Ռուբէնը Եւրոպա ուսանելու դրկելու յարմար չէր>> : Այս հարցը՝ 1907-ին Ռուբէն Մեակին, Պոլսոյ պատրիարք Օրմանեանիս դրկած եւ Պատրիարքէն օգնութիւն խնդրող երկու նամակները, կարգ մը գրողներուն շատ սխալ մեկնաբանած ըլլալուն հետեանքներն են...

...Իրականութիւնները բացատրելու պիտի ջանամ ...

Ռուբէն Մեակի Միլիվրիցի ընտանիքը ունեւոր ընտանիք մըն էր...

Չիլինկիրեան ընտանիքին Միլիվրիի մէջ ունեցած կալուածներու եւ հողերու կալուածաթուղթերուն (TAPU) թիւը տասը հատէն աւելի են : (Այս TAPU-ները այսօր կը գտնուին Cagnes sur Mer-ի Յովհաննէս եւ Իրմա Չիլինկիրեանի յիշատակի տան մէջ)

Այս մասին նույնիսկ Ռուբէն Մեւակի գրութիւնը նշենք՝ իր ընկերոջը Հրանտ Նազարեանցին գրած նամակէն հատուած մը՝ << Եթէ բժիշկ եղած չըլլայի, ամենամեծ փափաքս էր երկրագործ ըլլալ, ու նույնիսկ դէռ հիմայ ամենավերջին փափաքս է օր մը կարենալ գիւղ քաշուիլ ու կեանքիս վերջին տարիները դաշտերուս ու հողերուս վրայ անցնիլ լռութեան ու բնութեան մէջ...>> Լոզան, 29 ապրիլ 1912, Ռուբէն Մեւակ

Ռուբէն Մեւակ 1905-ին Լոզանի համալսարանը գնաց, բժշկութիւն ուսանելու՝ հօրը արտօնութեամբ եւ հօրը թիկունքովը, առանց ուրիշ մէկու օգնութեան :

Այս մասին Ռուբէն Մեւակի քրոջ Հայկանոյ Չելիքեան-Չիլինկիրեանի յուշերը՝ 1966-ին Պոլսոյ մէջ եւ 1979-ին Աթէնքի մէջ ձայնագրեցի : Հայրը՝ Յովհաննէս Յ. Չիլինկիրեան, Ռուբէնը Եւրոպա չուղարկած, անոր սա խօսքերը կըսէ՝ <<Քեզի <<կոյս>> կը դրկեմ... <<կոյս>> պիտի վերադառնաս>>...

...Բայց երիտասարդութիւնը հրաման մտիկ չ'ընէր եւ սերը՝ օրէնքներու չ'հպատակիր...եւ Ռուբէն Մեւակը Լոզանի մէջ գերմանացի աղջկայ մը կը սիրահարուի... եւ այս լուրը՝ հօրը ականջը կը հասնի, հայրը շատ կը բարկանայ... <<Այլեւս ան իմ գառակս չէ>> կըսէ եւ Լոզան Ռուբէնին ուղարկած դրամը կը կտրէ...

Եւ Լոզանի մէջ, այս պատճառով, շատ նեղութեան կը մատնուի Ռուբէնը... Եւ այդ շրջաններուն էր որ Ռուբէն Մեւակը Պոլիս Օրմանեան պատրիարքին օգնութիւն խնդրող նամակները կուղարկէ :

.....

1960-ներուն Պոլսոյ մէջ, պատմագետ Գեորգ Բամուզչեանը, պատրիարքարանի արխիւներուն մէջ գտած Ռուբէն Մեւակին Օրմանեանի գրած նամակները՝ Պոլսոյ հայկական մամուլին մէջ կը հրատարակէ...

Այս գրութիւնները կարդացող Սօֆիա բնակող մօրեղբայրս՝ Գեորգ Փիլիպոսեան ու հօրս զարմիկը՝ պոլսաբնակ Յակոբ Չընար-Չիլինկիրեան, Պոլսոյ <<Քուլիս>> թերթին մէջ հրատարակած գրութիւններով Գեորգ Բամուզչեանին դէմ ելան...

Եւ ըսին թէ՝ << Ռուբէն Մեւակին ընտանիքը ունեւոր ընտանիք մըն էր... Այս նամակները՝ Ռուբէն Մեւակինը չեն կրնար ըլլալ>>... Որովհետեւ այս ազգականներս, Ռուբէն Մեւակին հօր, իր տղուն գերմանացի աղջկայ մը սիրահարուած ըլլալուն բարկանալով, անոր դրկած դրամի յատկացումը դադրեցնելուն տեղեակ չէին...

.....

482 էջին մէջ կրկին գրուած է թէ՝ <<Հէլէնը համալսարանը մանկավարժութիւն կուսանէր>> HELENE MARIA APELL (ծնեալ 1890) ERFURT-ցի իր ընտանիքին կողմէ Լոզան

ուղարկուած էր, այդտեղի (այսօրուան իմաստով FINISHING SCHOOL ըսուած) երիտասարդ աղջկանց վարժարանը:

Լոզանի այս աղջկանց վարժարանը՝ ոչ մէկ ատեն համալսարան չէր:

Արդէն 1907-ին 17 տարեկան եղող Հէլէնը, այդ տարիքին համալսարան չէր կրնար երթալ:

.....

483 էջին մէջ Հէլէնի հօր անունը՝ FRANZ APEL DÖRR գրուած է, իսկ մօրը անունը MARIE APPEL:

Ճիշտը սա պէս է.

Հօրը անունը՝ FRANZ APELL

Մօրը անունը՝ MARIE DÖRR (աղջկնութեան անունը)

...Կրկին 483 էջին մէջ <<Ռուբէն եւ Հէլէն 1910-ին Փարիզի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ Հայ Եկեղեցին ամուսնացան>> գրուած է:

Իրականութիւնը տարբեր է.

Ռուբէն եւ Հէլէն 16 Յուլիս 1910-ին Լոզանի մէջ « ARRONDISSEMENT D'ETAT CIVIL DE LAUSANNE »-ի պաշտօնատեղիին մէջ ամուսնացան: (Այս ամուսնութեան վաւերագրին պատճէնը կուղարկեմ)

...Լոզանի մէջ ամուսնանալէ յետոյ, Ռուբէն Սեւակին փափագովը Փարիզ կերթան և Փարիզի հայկական եկեղեցիին մէջ կը պսակուին...

Ռուբէն Սեւակ՝ <<Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր>> գիրքին մէջ <<Փոխան հարսանիքի>> վերտառութեամբ գրութիւնով իրենց ամուսնութեան պատմութիւնը տուած է:

<<Փոխան հարսանիքի>> պատմութիւնը՝ Ռուբէն Սեւակին ամենէն զգայուն գրութիւններէն մէկն է:

(Այս գրութեան հայերէն պատճէնը կ'ուղարկեմ)

.....

484 էջին մէջ.

<<Հէլէնն ալ Պոլսոյ հայկական վարժարաններուն մէջ դաս տալու աստիճան իր հայերէնը յառաչուցած էր>> գրուած է...

...Ռուբէն Սեւակ, Հէլէնի (Ժաննի) հետ ծանօթացած առաջին տարիներէն սկսեալ անոր հայերէն սորվեցնել ուզած էր...

Ռուբենը Հելենին դրկած նամակներուն մէջ ֆրանսերէն բառերուն հայերէն թարգմանութիւնները տառերով կը գրէր որ Հելենը հայերէն սորվիլ սկսի...

Եւ Հելենն ալ Ռուբենին ուղարկած նամակներուն մէջ երբեմն քանի մը հայերէն բառեր կաւելցնէր (ֆրանսերէնով) եւ այսքան...

Հելենին Պոլսոյ հայկական վարժարաններուն մէջ դաս տալու աստիճան հայերէն գիտցած ըլլալը՝ շատ ու շատ չափազանցուած տեսակէտ մըն է...

Կրկին 484 էջին մէջ սապէս գրուած է՝ *<<Աշխարհամարտին պատճառաւ, օսմանեան պետութիւնը զօրաշարժ հռչակելով որոշ տարիքի այրերը զինուորագրած էր :*

Նոյնպէս Ռուբեն Մեակն ալ, իբր բժշկական սպայ զինուորագրուած ըլլալով Մաքրի գիւղ (այսօրուան Պաքըլ գիւղը) դրկուած էր>>

Ճիշտ չէ...

Ռուբեն Մեակը կը զինուորագրեն եւ իբր բժիշկ հարիւրապետ նախ Չանաքքալէ կ'ուղարկեն...

Ռուբեն Մեակին Չանաքքալէի մէջ զինուորութեան ըրած շրջանի մասին իմ գիտցածներս նշելու պիտի ջանամ՝

1. Յետագային Ամերիկա հաստատուած հայ մը Չանաքքալէի մէջ իր զինուորութեան ըրած շրջանի յուշերը կը հրատարակէ : Այս գրութեան մէջ կըսէ թէ՝ *<<Ես Չանաննալէի մէջ, Ռուբեն Մեակի գումարտակին մէջ զինուոր էի>>...*

2. Ռուբեն Մեակին քոյրը՝ Հայկանոյշ Չելիքեան-Չիլինկիրեան իր յուշերուն մէջ կըսէ թէ՝ *<<Ռուբենը, նախ Չանաքքալէ ուղարկեցին... Ավելի վերջ, Ռուբենը Լոզան բժշկութիւն ըրած շրջանին Օսմանեան փաշաներուն շատ օգնած է եղեր : Այս փաշաները Ռուբենը Չանաքքալէն Պոլիս բերել տուին>>...*

3. Ռուբեն Մեակին Չանաքքալէի մէջ զինուորութիւն ըրած շրջանին, Ռօտոսթօի՛ի մէջ (TEKIRDAG) լուսանկարչութիւն ընող Տատիկոզեանի կողմէ նկարուած Ռուբեն Մեակին Օսմանեան հարիւրապետի համազգեստով նկարը...

Այս նկարի կրնակի մասին վրայ՝ <<DADIGOZIAN – RODOSTO գրուած է.

Այս նկարը եւ կրնակի մասի պատճէնը ձեզի կ'ուղարկեմ...

485 էջին մէջ

<<Մեակը Չանդըրը-ի մէջ, իրեն նման բանաստեղծ եղող Դանիէլ Վարուժանին հետ միասին կը բնակէր>> գրուած է...

Ճիշտ չէ...

Ռուբեն Մեակը Չանդրըրը-ի մէջ Դանիէլ Վարուժանին հետ միասին չ'ընակեցաւ...

Որովհետեւ դաշնակցական եղող Դանիէլ Վարուժանի ընկերները Չանդրըրը-ի մէջ զինքը <<դաշնակցականներու վիլլան>> կոչուող տան մէջ իրենց հովանաւորութեան տակ առած էին :

1. Այս մասին կը վկայէ Արամ Անտոնեանը՝ <<Երբ Չանդրըրը-ի <<դաշնակցականներուն վիլլան>> կերթայի, Դանիէլ Վարուժանը՝ ընկոյզի ծառի մը տակ գրելով գրադած կը գտնէի>>... Արամ Անտոնեան (Ամէնուն տարիքը – Կարօ Գեորգեան 1959 Պէրութ)

2. <<Մեր աքսորական կեանքին մէջ, Դանիէլ Վարուժանին շատ կը գուրգուրայինք... Մեր բնակած տան ամենալաւ սենեակը իրեն տուած էինք>>... (Մերուկը <<Ճակատամարտ>> - Կ.Պոլիս – 1 Յունիս 1919)

3. <<Չանդրըրը-ի մէջ Ռուբեն Մեակին հետ միասին բնակեցանք>>... (Միաքայէլ Շամտանճեան, Յուշարձան Ապրիլ տասնըմէկի Կ.Պոլիս 1919)

•••••

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրայիլ,

Պալաքեանի 24 Ապրիլ 1915-ի մասին գրած 2 հատորանոց գիրքը <<Հայ Գողգոթան>> հայկական ցեղասպանութեան մասին ամենէն ծանոթ գիրքն է: Վերջերս անգլերենի եւ ֆրանսերենի ալ թարգմանուեցաւ...

Մինչդէռ Պալաքեանի գիրքը սխալներով լեցուն է...

Եւ այս մասին միայն Ռուբեն Մեակի մասին գրուած սխալները մատնանշելու պիտի ջանամ :

24 Ապրիլ 1915 Չանդրըրը աքսորուած հայ անձնաւորութիւններուն մէջ 3 վարդապետ կար.

1. Կոմիտաս Վարդապետ,
2. Յովհան Վարդապետ Կարապետեան,
3. Գրիգորիս Վարդապետ Պալաքեան,

... Կոմիտասը մայիսի սկզբները ազատ արձակուեցաւ...

Յովհան Վարդապետ Կարապետեանի հայրը (բողոքական) պատուելի ըլլալուն, անոր Ամերիկեան դեսպան MORGENTHAU-ի մօտ կատարած դիմումներուն շնորհիւ ազատեցաւ...

Մինչդեռ Պալաքեան Վարդապետը՝ անուն փոխելով, իբր գերմանացի պաշտօնեայ ծայտուելով ողջ մնաց...

Եւ 1922-ին Վիյանայի մէջ իր <<Հայ Գողգոթան>> գիրքը հրատարակուեցաւ...

Ռուբէն Սեւակի Չանդրըրը-ի արքայական օրերէն ամենէն կարեւորներէն մէկը պատմելու ջանամ :

Այդ օրերուն Ռուբէն Սեւակը Յովհան Վարդապետ Կարապետեանին տուն կերթայ եւ անոր սա առաջարկը կրնէ. <<Իմացայ թէ մեր արքայեալ ընկերներէն տկար հոգի ունեցողները, թուրք իշխանութեան տարածած <<եթէ իսալամանաք մահէն կազատիք>>-ի նման սուտ խոստումներուն հաւատալով, իսլամութիւնը ընդունելու կը պատրուաստուին... Դուն իբր կրօնական, աստնք կանչէ եւ ամէն մէկուն երդում ընել տուր որ իրենց սուրբ հաւատքին հաւատարիմ պիտի մնան>>...

Յովհան Վարդապետը <<Այս տեսակ նախաձեռնութիւն մը շատ մը անպատեհութիւններ ունի>>՝ ըսելով Ռուբէն Սեւակին առաջարկը չ'ընդունիր... (Յովհան Վարդապետ Կարապետեանի յուշերէն, Հայաստանի կոչնակ, USA, 7 Յունուար 1922)

Յովհան Վարդապետ Կարապետեանին մահէն ազատելու համար իսլամ ըլլալ մտածողներուն երդում ընել տալու առաջարկը մերժելէն յետոյ Ռուբէն Սեւակ ինքը անձամբ <<Ամբողջ երկու օր խեղճը անձամբ աշխատեցաւ, համոզելու համար տկար հոգիները, որ մահը մահմետականացումէն ավելի աղէկ է, եւ զատ-զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց, որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր, թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս հաւատքին>>... (Միքայէլ Շամտանճեան, <<Յուշարձան Ապրիլ տասներմեկի>>, Կ.Պոլիս – 1919)

Չանդրըրը-ի մէջ ամէն մէկ հայ արքայեալին գիտցած այս շատ կարեւոր դէպքին մասին Պալաքեան իր գիրքին մէջ բնաւ չ'իսուսիր... Ինչու՞ արդեօք...

Ռուբէն Սեւակը Չանդրըրը-ի մէջ Արապաճրպաշը Իսմայիլին հիւանդ աղջիկը կը դարմանէ... Աղջիկը կը սիրահարուի Ռուբէն Սեւակին : Արապաճրպաշը Իսմայիլը Ռուբէն Սեւակին կըսէ՝ իսլամացիր, աղջկանս հետ ամուսնացիր, քեզի մահէն կազատեմ...

Ռուբէն Սեւակ իր արքայական ընկերներուն կը պատմէ պատահարը... Բոլորն ալ կըսեն <<ընդունէ իսլամութիւնը եւ կեանքդ փրկէ... Բայց Ռուբէն Սեւակ <<թրքանալը նուաստանալ է>> կըսէ : (Բիւզանդ Քէչեան, Թէոդիկ – Ամենուն Տարեցոյցը, 1922- Կ.Պոլիս)

Պալաքեանը իր գրքին մէջ Ռուբէն Մեւակիին Արապաճըպաշըին աղջիկը դարմանելը եւ Արապաճըպաշըին Ռուբէնին իսլամանալ առաջարկած ըլլալը կը գրէ... Բայց Ռուբէն Մեւակիին իսլամանալ մերժած ըլլալը չգրէր... Ինչու՞ արդեօք...

26 Օգոստոս 1915-ին Գալիճիքի մօտ Թեւնէլ ըսուած վայրը բժիշկ Ռուբէն Մեւակ, Դանիէլ Վարուժան եւ երեք ընկերներուն սպանուած վայրը ոչ մէկ հայ ականատես վկայ կար...

Այս ողբերգութիւնը պատմող միայն կառապան Հասան անունով վկայ մըն է...

Պալաքեան իր գրքին մէջ այս ողբերգութեան մասին (իբր թէ) այս վկայ Հասանին պատմածները կը գրէ. <<Ռուբէն Մեւակ մարդասպաններուն դէմ չընդիմացաւ, միայն Վարուժանը ինքնապաշտպանութեան դիմեց>> :

Այս կառապանը ի՞նչ գիտէ Ռուբէն Մեւակիին եւ Դանիէլ Վարուժանին ո՞վ ըլլալը...

Մինչդեռ նոյն կարապան Հասանին ականատեսի վկայութիւնը առաջին անգամ հրատարակուեցան, Պալաքեանին գրքին հրատարակուելէն երեք տարի առաջ Պոլսոյ մէջ իբի վերջին լուր :

Նայեցէք, նոյն կարապան Հասանը այստեղ ինչ կըսէ. <<Խեղճ գոհերը ծառերու կապեցին... Ինքզինքնին չէին կրնար պաշտպանիլ... ձեռքերնին կապուած էր>>...

Պալաքեանը Հասանին ըսածները ինչու՞ փոխեց արդեօք...

Այս ողբերգութեան մասին ուրիշ գրող մը՝ բժիշկ Ս. Զարեւանդ 1924-ին Նիւեօքք հրատարակած գրքին մէջ ուրիշ վկայութիւն մը կը բերէ. <<Բռնի մերկացնելու փորձի մը դէմ Մեւակ կ'ըմբոստանայ, իսկ Վարուժան ստոյիկեան իմաստունի մը պէս համակերպող ոգիով մը կը հնազանդի>>... (Անցորդի տպաւորութիւններ Դանիէլ Վարուժանի, Տօքթ Ռ. Զիլինկիրեանի (Մեւակ) գերեզմանները, հեղինակ՝ բժիշկ Ս. Զարեւանդ)

Պալաքեան իր գրքին մէջ կըսէ թէ <<Ռուբէն Մեւակիին եւ Օննիկ Մաղազաճեանին վրայէն 450 օսմանական ոսկի ելաւ>> : Պալաքեանին այս գրութիւնը կարդացողը պիտի կարծէ թէ Ռուբէն Մեւակը շատ հարուստ էր : Մինչդեռ իսեղճ Մեւակը Չանդըրը-ի մէջ դրամ չունէր...

Չանդըրըն Պոլիս իր կնոջը գրած նամակին մէջ կըսէ թէ. <<Կեդրոնական վարժարանէն իմ ամառուան ամսականներս եղեղ ինը ոսկին գանձելով՝ ինձի դրկեցէք>>...

...Իրապէս ալ Պոլսոյ գերմանական դեսպանատունէն Լոզան չէլէն Զիլինկիրեանին դրկուած Ռուբէն Մեւակիին վրայէն գտնուած իրերուն ցանկին մէջ կըսուի թէ. <<Ռուբէն Մեւակիին վրայէն տասը օսմանեան ոսկի ելած է>>... (Պոլսոյ գերմանական դեսպանատան Լոզան ուղարկած նամակը եւ հայերէն թարգմանութիւնը)

Արդեօք Պալաքեան Ռուբէն Մեակի հանդէպ ինչու՞ այսքան անիրաւ գտնուեցաւ... Որովհետեւ Պալաքեան Ռուբէն Մեակին մարդու մը ամենաթանկագին բանը եղող կեանքը իր ազգին համար գոհած ըլլալը եւ գիտակցաբար դէպի մահ երթալը կը նախանձէր...

Որովհետեւ Պալաքեան մահէ փրկուելու համար անունը փոխած էր եւ իբր գերմանացի ծպտուելով՝ ողջ կրցաւ մնալ...

Եւ այսօր շատ ու շատեր 24 ապրիլ 1915-ի համար Պալաքեանին գրածները կը կարդան եւ անոր գրածներուն կը հաւատան... Խեղճ հայեր...

.....

Բայց Աստուած Պալաքեանը պատժեց... Եւ Պալաքեան Մարսիլիոյ հայոց եկեղեցիէն վռնտուեցաւ... եւ 1934-ին Մարսիլիոյ շրջակայքը ամայի ազարակի տան մը մէջ մահացաւ...

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Ռուբէն Մեակ 1915-ին հայութեան համար իր հոգին գոհեց...

Չանդըլը-ի մէջ իր անունը չփոխելու համար մեռաւ...

Բայց 1950-տարիներուն Հայաստանի մէջ Ռուբէն Զարեան անունով գրող մը Ռուբէն Մեակի անունը գողցաւ եւ Պարոյր Ղազարեան անունով երիտասարդ բանաստեղծի մը <<Մեակ>> անունը տուաւ...

Եւ այս ձեւով Ռուբէն Մեակ Հայաստանի մէջ հայերու կողմէ երկրորդ անգամ սպաննուեցաւ... Եւ 1950-ներէն յետոյ Հայաստանի մէջ <<Մեակ>> ըսուած աստէն կեղծ Մեակի մասին կը մտածէին...

<<Մեակի>> անուան դէմ կատարած անարդարութեան համար 1970-ներէն ի վեր իմ բոլոր ուժերովս պայքարեցայ եւ տեւական գրութիւններով այս անիմաստ <<չարիք>>ին արգելք ըլլալ ուզեցի...

...Եւ այս <<Մեակ>> անունի նմանութիւնը շատ մը սխալմունքներու եւ TRAGI-COMEDIE ըսուելու աստիճան խեղկատակութիւններու պատճառ կըլլար...

... Եւ այս սխալմունքներուն գոհերէն մէկն ալ Պոլսոյ մէջ Բարսեղ Թուղլաճեանը (PROF. PARS TUGLACI) եղաւ...

Բարս Թուղլաճըն 1992-ին Պոլսոյ մէջ հրատարակած (թրքերէնով) <<Հայկական գրականութենէ հատրնտիր>> վերնագրով շատ արժեքաւոր հատորին մէջ Ռուբէն Մեակին ալ երկու էջ կը յատկացնէ...

348 էջին մէջ Ռուբէն Մեակին կենսագրութիւնը (քիչ թէ շատ) տուած է, բայց 349 էջին մէջ Ռուբէն Մեակի բանաստեղծութիւնն է ըսելով, <<կեղծ>> Մեակի թրքերէնի թարգմանուած <<Գժվում եմ>> գրութիւնը կը հրատարակէ...

...1994-ին ես եւ Ալեքսանտր Թոփչեան Պոլսոյ <<Մարմարա>> թերթին այս սխալմունքը բացատրող գրութիւններ ուղարկեցինք : <<Մարմարա>> թերթը իմ գրութիւնս չհրատարակեց, բայց Ալեքսանտր Թոփչեանին գրութիւնը հրատարակեց...

Իմ գրութիւնս 20 եւ 21 ապրիլ 1994-ին Պէյրութի <<Արարատ>> օրաթերթին մէջ լոյս տեսաւ...

...Մինչ այդ, Բարս Թողլաճըն իր գիրքին մէջ կատարած սխալմունքը սրբագրած չըլլալուն, Դուք ալ նոյնպէս Ձեր գիրքին մէջ Ռուբէն Մեակին բանաստեղծութիւն է կարծելով կեղծ Մեակին գրութիւնը հրատարակեցիք...

Այս մասին լոյս տեսած գրութիւններուն պատճենները Ձեզի կուղարկեմ :

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Ձեր գիրքի մասին <<Ակոս>>, <<RADIKAL>>, <<Ժամանակ>> եւ <<Մարմարա>> թերթերուն մէջ հրատարակուած գրութիւնները գոհունակութեամբ կարդացի...

Բայց ինձի համար աւելի կարեւոր են, մանաւանդ <<RADIKAL>>ի մէջ ելած գրուածները...

Շատ մը հայեր <<INTERNET>>ի ճամբով <<RADIKAL>>ի Ձեր գիրքի մասին գրութիւնը ամէն կողմ ուղարկեցին...

Ձեզի կրկին ու կրկին կը շնորհաւորում :

Ամենալաւ մաղթանքներով՝ Յովհաննէս Չիլինկիրեան

Յ.Գ. 1. Այս գրութիւնս յուսամ որ պիտի կարենաք կարդալ... տարիքի եւ հիւանդութեան պատճառաւ քիչ մը դժուար է կարդալը : Ձեզի այսօր կուղարկեմ վերջին հրատարակած գրքոյկս (Մեպտեմբեր 2013 թուականին) <<1915 – Չանդըրը-էն վերյիշումներ >> : 1915-ին Չանդըրը աքսորուած մտաւորականներէն վերապրողներուն վկայութիւններն են : Այս վերապրող մտաւորականները իրենց յուշերուն մէջ կը պատմեն Ռուբէն Մեակի հետ իրենց ապրած վերջին օրերուն պատմութիւնը :

Այս վերապրող աքսորականներուն անուններն են.

1. Միքայէլ Շամտանճեան
2. Յեվհան Ծ.Վրդ. Կարապետեան

3. Բժիշկ Վահան Ալթունեան

4. Արամ Անտոնեան

5. Օհաննես Թերլեմեզեան

6. Բիւզանդ Քեղեան

Վերապրող արքայականներէն Գրիգորիս Վարդապետ Պալաքեանին Ռուբէն Մեակին մասին վկայութիւնները այս գիրքիս մէջ չառի... Որովհետեւ Պալաքեանը իր յուշերուն մէջ Ռուբէն Մեակի մասին սխալ եւ սուտ բաներ գրեց...

Յ.Գ. 2. Ձեր գիրքին 503 էջին մէջ նշուած Մայտա Սարիսին <<Պատմութիւնները>> թէ՛ <<Ռուբէն Մեակին աղջիկ Շամիրամը 24 ապրիլ 1915-ի սեւ օրէն երկու օր առաջ Կոմիտաս Վարդապետի կողմէ մկրտուած է>> գրութիւնը ճիշտ չէ... Իրականութիւնը տարբեր է.

1. Շամիրամի մկրտութեան թուականը 19 Յունիս 1915 է :

2. Ռուբէն Մեակ այս թուականէն երեք օր վերջ 22 Յունիս 1915-ին ձերբակալուեցաւ :

3. Շամիրամին կնքահայրը՝ Կոմիտաս Վարդապետը չէ : Շամիրամին կնքահայրը՝ թղթատարական նախարար Ռսկան Մարտիկեանն է :

4. Ռուբէն Մեակի մանչուն Լեւոնին կնքահայրը՝ Կոմիտաս Վարդապետն է :

Կոմիտաս Վարդապետը մայիս 1915-ի սկիզբները արքայավայր Չանդըրը-էն Պոլիս վերադարձած էր : Եւ այդ թուականին Ռուբէն Մեակ դեռ չէր ձերբակալուած...

Եւ Կոմիտաս Վարդապետ Ռուբէն Մեակի բարեկամը ըլլալուն անոր մանչուն՝ Լեւոնին կնքահայրը եղաւ :

(Լեւոնին եւ Շամիրամին մկրտութեան վկայականները կ'ուղարկեմ)

Յ.Գ. 3. Ձեր գիրքին 496 էջին մէջ Ռուբէն Մեակ կնոջ Հելէն Մեակին 27 հոկտեմբեր 1915-ին Լոզանէն Պոլսոյ գերմանական դեսպանատան գրած նամակը հրատարակելը էիք : Այս նամակին կրկին հրատարակուիլը ինձի շատ ուրախացուց...

Հելէն Մեակին այս նամակը ես ուղարկած էի TANER AKCAN-ին : Ինձի համար այս նամակը 24 Ապրիլ 1915-ին մասին գրուած եւ ըսուածներուն ամենէն կարեւորն է, որովհետեւ 1915 Եղեռնի մէջ գերմանական պատասխանատուութիւնը կը մատնանշէ...

Այս նամակը հայերեն թերթերուն մէջ եւ յետոյ գիրքերու մէջ քանի-քանի անգամներ հրատարակեցի, բայց հայերը այս նամակին իմաստը եւ կարեւորութիւնը չ'հասկցան կամ հասկնալ չ'ուզեցին դժբախտաբար :

Այս նամակը հայկական գեղասպանութեան բուն պատասխանատուները ճանչցող գերմանացի կնոջ մը կողմէ գերմանացիներու ուղղուած անէծք է, աւելի ճիշտ անհաւատալի մէկ նախատեսութիւն մըն է...

<<Անմեղ կիներուն, երախաներուն, հիւանդներուն եւ ծերերուն երկինք բարձրացող արիւնը՝ անէծք մը ըլլալով Գերմանիա պիտի վերադառնայ>> 27.10.1915 լոզան Հէլէն Մեւակ

Հէլէն Մեւակին կատարած այս նախատեսութիւնը իրականացաւ : Երկրորդ աշխարհամարտին գերմանացիներուն՝ հրեաներուն դէմ կատարած բարբարոսութիւններուն պատիժը գերման ազգը 1945-էն մինչեւ այսօր իր ուսերուն վրայ կը կրէ...

Եւ երկար տարիներ ալ պիտի պատժուի...

Յովհաննէս Չիլինկիրեան

11.12.2013

Nice

Arrondissement d'Etat civil de Lausanne

EXTRAIT DU REGISTRE DES MARIAGES

Le seize juillet mil neuf cent diez

ont été déclarés unis par le mariage, en conformité de la loi, à Lausanne.

nom, prénoms } Tchilinkirian, Ruper
 et profession } Etudiant

de sujet Roman domicilié à Lausanne
 Etat civil célibataire

né à Sélievi près Constante ^{à Sinople} le vingt huit sept mil huit cent quatre vingt cinq
 fils de Hadji Mohamed Tchilinkirian, négociant
 et de Arnaveli Krapoussian, domiciliés à Sélievi

ET

nom, prénoms } Apell, Hélène Maria Anna
 et profession } fioint

de Exfurt (Prusse) domiciliée à Exfurt
 Etat civil célibataire

née à Exfurt le seize juin mil huit cent quatre vingt dix
 fille de Franz Bernhard Anton Apell, joailler
 et de Hela Sophie Henriette Marie nie Doerr, à Exfurt

Pour copie conforme:

Lausanne le 16 juillet 1910

L'OFFICIER DE L'ÉTAT CIVIL

«ԲՅԻՉԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐԳՈՒԱԾ ԷՋԵՐ»:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

« ՓՈՒՍԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ »

Դեռ դպրոցական նստարաններուն յլրայէն՝ Արամը
ընկերս կ'ըսէր ինծի .

— Երբ քսան տարու ըլլանք, ա'յնպիսի խնջոյք մը,
ա'յնպիսի հանդէս մը սարքենք, որ ամբողջ ղիւղը մե-
ղի հետ ուրախանայ . . . :

Այն ատեն դեռ մեզի այնպէս կը թուէր թէ քսան
տարեկանին խոշոր անկիւն մը պիտի դառնայինք :

Քսան տարի կեանքի պատրաստուիլ, քսան տարի
դաւակներ պատրաստել, քսան տարի մահուան պատ-
րաստուիլ . . . : Ա'յս էր մեր նշանաբանը :

Մեր տղու միամտութեան մէջ այնպէս կ'երեւակա-
յէինք թէ կեանքը մաթէմատիքական ուղիղ դիժ մըն
էր՝ որ երեք հաւասար մասերու կտտրուելէ յերջ՝ ինքն
իր յլրայ կը դոցուէր, ինքնաբերաբար, եռանկիւնի մը
պէս . . . :

Այդ օրէն ի վեր շա՛տ ջուրեր անցան կամուրջին տա-
կէն, ու հայրի՛ւ կրցայ հասկնալ թէ կեանքի ղիժը ոչ
թէ ուղիղ, այլ քմայապաշտ ղիկիակ մըն է, եւ ո՛չ թէ
հաւասարակալմ եռանկիւն մը կը ձեւացնէ, սեւ ու ծի-
ծաղիլի պէրօ մը . . . :

Անոնք որ դպրոցին մէջ ղէրոյի մը համար կուլային,
անոնք ամբողջ կեանքերնին պիտի լան . . . ստիպողա-

բար: Իսկ անոնք որ զէրոյով մը կը զուարճանային՝ անոնց համար կեանքը շա՛տ մը նմանօրինակ ու տարօրինակ զուարճութիւններ կը վերապահէ:

Օրինա՞կ: Արամ, ընկերս, դեռ հազիւ կեանքին պատրաստուած, դեռ այդ կանխորոշուած քսան տարիքին չհասած, բոնեցին ու թաղեցին...: Ու ես՝ մինակ մնացած՝ երբ օր մը ուղեցի տօնել այդ մեծ թուականը, արդէն կեանքիս պարունը անզլալարար անցած, դացած, անէութեան մէջ թաղուած էր...:

Սակայն մեր ծրարըին մէջ ուրիշ տօն մըն ալ կար, մե՛ծ տօնը, մեծադե՛ոյն տօնը, ամուսնութեա՛ն տօնը, որ աննշմար չէր կրնար անցնիլ անշուշտ:

Ո՛վ կրնար դուշակել թէ այդ մե՛ծ տօնէն ալ ես ինքս պիտի հրաժարէի... ասա թէ ինչո՞ւ:

Ականատեսներ կը պատմեն թէ ինչպէ՛ս, մահուան դատապարտեալը իր ճերմակ շաղիկին մէջէն լոօրէն կը յառաջանայ ու ճիտը չուանին կ'անցընէ՝ առանց ընդդիմութիւն մը ընելու, որովհետեւ դիտէ թէ ամէ՛ն շարժում անօգուտ է, եւ թէ իր քախտը ուրիշներ կանխաւ վճռած են՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Ես մահուան դատապարտեալ մը դեռ չեմ տեսած: Բայց օր մը պարսկական եկեղեցիի մը մէջ հարս մը տեսայ, ու դեռ իր վրայ խորհած ատենս մարմինս միշտ վուշ-իտէ կ'ըլլայ:

Պուռներամ, սեւ բաղմութիւն մը դլուխ դիտի կ'ալիկոծուէր հարսին անցքը դիտելու համար: Ահա՛ երեւցաւ ան: Շուարուն ու մահատիտ կը յառաջանար, առա՛նց յօժարութեան, այլեւ առա՛նց ընդդիմութեան, որովհետեւ ուրիշներ արդէն իր ճակատադիրը վճռած էին՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Գլուխէն մինչեւ ոտքը ճերմակներու մէջ, ան կը յառաջանար՝ իր միամտութեան չուանէն կանխուելու...: Մինչեւ հիմա սրքա՛ն երջանիկ էր ան. ցորեկները սիրոյ երգեր կը հիւսէր, գիշերները հրաշալի ասպետներ կը տեսնէր. դաշտի ձօրուսներուն պէս անհող, երկինքի թռչուններուն պէս ազատ էր...: Այդ գիշեր՝ իսկ պիտի փչրուէին իր բոլոր երազները, ի՛նքն ալ իր կարգին պիտի ճանչնար մայրութեան ցաւերը, պիտի ծեծուէր, պիտի տղեղնար, պիտի անասնանար...:

Մարդակերպ զայլերու, յօշոտող նայուածքներու

մէջէն ան կը յառաջանար՝ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեղին : Պղտըտիկ մարմին մը՝ սրտատրտի ու դողդոջուն , ոճ-րազործ ձեռքի մը մէջ բռնուած թռչնիկի մարմին մը , որ քիչ յետոյ պատահա մը պիտի ըլլար քովի գիշակեր ու տարիքոտ անդղին բերնին մէջ . . . : Փետան՝ իր թիւէն ճանկած՝ կը յառաջանար ճարպոտ աչքերով , փայտի պէս պեխերով՝ սեղցուած ու սուրցուած . . . :

Ամբողջ ամբոխը դոյզ մը աչք ելած էր : Յամտոտ նայուածքներ կը սեւեռէին հարսին : Մասի մը պէս՝ քիչ մը ամէն մարդ պատաստ-պատաստ կը ճաշակէր այն «անմեղութենէն» , որ վայրկեան մը յետոյ դոյզութիւն չփլտի ունենար ա՛լ . . . :

— Հարստութիւնը անո՛յշ բան է . . . փախսաց մէկը՝ բերնին ջուրերը վաղցնելով : Գրպանդ դրամ ունի՞ս . կեանքդ պոռնիկներու ծոցը փոխցուր , ու ծեր օրերուդ համար է՛ն անմեղ , է՛ն դեղեցիկ , պղտիկ աղջիկը առ , բղքոնէ , արիւնէ , ծեծէ , հիւանդացուր . . . մա՛րդ մը ձայն հանելու իրաւունք չունի , ո՛չ իտի կիմու . . . Ատոտ-ծոյ օրհնութիւնը քանի՞ ոսկիի պնեցիր , ուրիշ բան հարցնող չկայ . . . :

Ու իրաւ ալ նոյն վայրկեանին , բարձրաստիճան կուսակրօն մը Սուրբ Գրքէն վկայութիւններ կը բերէր փեսային առաքինութեան համար . . . : Ամուսնութեան անուշութիւններուն վրայէն կը մանկէր , տակէն կ'ըլլէր . . . :

— Ծով չմտած լողալ կը սորվեցնէ . . . կակապեց մէկը քովէս :

Ի՞նչ , ուրիշ մը այնպիսի՛ խօսք մը ըսաւ , որ մինչեւ ականջներուս ծայրը կարմրեցայ :

Այդ օրէն որոշեցի որ՝ եթէ երբեք ամուսնանայի , ամէն պարագայի մէջ այս սեսակ պիտի չամուսնանայի :

Տեսայ որ այդ պայմաններուն մէջ պսակը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խտրախ պայմանադրութիւն մը , որ կոյսը կը ստորագրէր առա՛նց անոր առաջին բառը ըմբռնելու . իսկ ամուսինը որ լաւ կ'ըմբռնէր՝ ստիպուած չէր յարդելու իր պայմանադրութիւնը . . . :

Գերիներու վաճառականութիւնը ուրիշ տեսակ չէր . միայն թէ հիմա վճարո՛ւն ալ , վաճառուո՛ւն ալ աղջիկն է . . . :

Ու , ո՛վ հեղհու թիւն , այդ փոքրիկ աղջիկը՝ ու-

բուն խոսքը դատարանին առջև արժէ՛ք մը իսկ պիտի չունենար՝ իր «Այո՛»ն պիտի յարզէր մինչև իր կեանքին վերջը, ու իր արդանդին մէջ պիտի կրէր համբոյր-նեբուն ամբողջ ծանրութիւնը. մինչդեռ իր ամուսինը՝ առաջին յօտութեան արդէն՝ պիտի խարէր զայն, շան մը պէս . . . :

Իայց աննէ՛ք ի՞նչ իր ծնողները որքա՛ն հպարտ կ'երեւէին, ի՛նչ ուրախութեան արցունքներ կը գլտոր-ցնէին իրենց աչքերէն . . . ի՛նչ վարպետութեամբ առաջ տարեր էին դրամօթիտի սակարկութիւնը . . . ու ի՛նչ լաւ ընտրութիւն . . . ի՛նչ շնորհքով փեսայ . . . : Ամէնքը կը պաշարէին, կը շնորհաւորէին զիրենք :

Ես՝ նախանձով, ու դառնութիւնով լեցուն դուրս կը նետուէի այդ գերեզմանութեան շուկայէն, երբ մէկը թեւէս բռնելով քաղաքավարութեամբ անունս հար-ցուց . . . կ'երեւի «Ծանօթ ներկաներ»ու շարքին մէջ տը-պելու համար :

Տասնեակ տարիներ անցան այդ օրէն ի վեր, իայց դեռ շմուռայ գինքը, այդ ճեփ-ճեփմակ ու դեփ-դեփին աղջիկը, որ կեանքիս մէջ առաջին ու վերջին անգամ կը աննէի :

Իր ողին զիս երկար ատեն տառապեցուց :

Օր մը, ես ալ իմ ճակատադրիս կը հնազանդէի՝ իմ լաւադոյն կէսիս միանալով :

Իայց իր պսակէն որքա՛ն տարրեր կը աւ մերինը՝ հակառակ ծայրայեղութիւն :

Առանց թմբուելի, առանց հանդիսաւորութեան հարսնիք մը. քաղաքական այն պարզ հարսանիքը՝ որ Եւրոպան կը պարտադրէ հաւատացեալին ալ, ուրացո-ղին ալ, հարուստին ալ, սղքաստին ալ :

Զուկերիայի քաղաքատիրը ամուսնական պայմա-նադրութիւն մը ներկայացուց մեզի՝ երկու վիաներու առաջ :

— Կ'ուզէ՞ք ստորագրել, Օ'րիլորդ . . . :

— Այո՛, պարոն . . . ըսաւ հարող՝ զրջի համարձակ ստորագրութիւն մը պառկեցնելով թուղթին վրայ :

— Շնորհակալ եմ Տի'կիլի . . . պատասխանեց քաղա-քատիրը :

Ու ամէնն այսչտի : Այդ վայրկեանէն Օրիլորդը Տի-կին կ'ուր :

Եւ սակայն, — անկեղծ խօսք մը կ'ուղէ՞ք — այդ չարութիւնը զիս վիրաւորեց :

Այդ կանխաւ պատրաստուած թուղթը՝ յարձակողական ու պաշտպանողական հողի վրայ դրուած երկուստեք ստորադրուած վաճառականական պայմանագրութեան մը վերածեց մեր տարտամ սէրերը, անշըրջազիծ անդրջները, ինքնայօժար նուիրումները, յաւիտենի խոստումները...

Ու Սէրը, որուն համար Սողոմոն «Մահուան շալի դօրաւոր է» կ'ըսէ, առուտուրի մը շալի խախտու եղաւ. որովհետեւ Օրէնքը՝ մեզ մ'իացնելու ժամանակ՝ բաժնուէրու պայմաններն ալ կը մատնանշէր...

Այս բոլոր օրինական շղթաներուն ծանրութիւնը թեթեւցնելու համար երկնային օրհնութիւն մը կը պակսէր: Հարոն ալ շուտով նշմարեց այդ սրահասը:

— Քանի որ, ըսաւ, մեր ամուսնութեան համար մեծ ծախսեր չըրինք, «փոխան հարսանիքի» դժբախտ աղջիկ մը ուրախացնենք այդ վրամով. ես նշանուած սրբուհի մը վրասմ որ պսակուելու համար միջոց չունի. թող իր ուրախութիւնը մեզի համար օրհնութիւն մը ըլլայ...

«Մեծ միտքերը սիրտէն կը ծնին», կ'ըսեն, այսինքն կրննին...

«Փոխան հարսանիքի»...: Այդպէ՛ս սրուցեցինք, ու այդպէս ալ ըրինք:

Ու մեր ուրախութիւնը աւելի կատարեալ ընելու համար, մեկնեցանք Փարիզ՝ հայ եկեղեցիին մէջ փրնտուելու ա՛յն, ինչ որ կը պահսէր Լօղանի քաղաքատան:

Բարի քա՛նհայ մը մեզ վրմաւորեց ժպտելով.

— Բայց զիս պանելէ առաջ՝ դանձապետ էֆէնտին պէտք է գտնելիք... ըսաւ:

Քաղաքը տակնուվրայ ընելէ վերջ՝ դանձապետ էֆէնտին ալ դատեք դահարավաճառի զրասնեակի մը մը մէջ, ոսկի նժարի մը ետին կծկտած, մոմի զոյն ծերունի մը՝ որ ձուլթ կը ծամէր...

Երբ իմացաւ այցելութեանս պատճառը՝ ըսաւ.

— Աշխարհիս շորս կողմէն հոս կը թափին աժան օրհնութիւն մը ստանալու համար...: Մեր վրիները ամէնուն յայտնի են արդէն, այնպէս որ սակարկութեան պէտք չկայ...: Եթէ հալար Փրանք արուի՝ ամբողջ

տաճարը լատերի ոչս կը զարդարենք, բայց նշանա-
ւոր բան մը կ'ըլլայ...: Եթէ մ'իայն մէջտեղի ջահը
կ'ուզէք՝ զեալինի զորդերով՝ այսչափ հարիւր Քը-
րանք...: Բոլոր ջահերը մէկահնց՝ այսչափ հարիւր...:
Սուրբ խորանին լուսավառումը՝ այսչափ հարիւր...:

— Բայց պարզ օրհնութիւն մը...

— «Պարզ օրհնութիւն» ինչ ըսել է, էֆէ'նտիմ: Լու-
սահայի Մանթաշօֆ այս շքեղ տաճարին համար միլիոն-
ներ ծախուեց նէ՛ պարզ օրհնութիւն մը տալու համար
է...: Ամէն մոմ հաշիւով կը վառի, ամէն տիրացու հա-
շիւով կ'երգէ...: Պէտք է զիտնաք որ մեր ճայնաւոր-
ները փարիզի Բօնսէրվաթուարին մէջ կ'ուսանին եւ Օ-
րէոսային մէջ կ'երգեն...: Մեր Շահ-Մուրատեանը
«Յաուսթ» կը խաղայ...: Եթէ՛ զովաբանական քարոզ
մըն ալ կ'ուզէք՝ անոր հաշիւն ալ տէրաէրին հետ յար-
մարցնելու է...:

Ահա թէ ինչ ցեխերու մէջ ստիպուեցայ սողացնել
մեր Սէրը՝ անլուծելի, անբաժանելի, երկնային, յա-
ւիտենական ձեւ մը տալու համար անոր...:

Բայց հետեւեալ օր արդէն՝ եկեղեցիին մէջ՝ մոռ-
ցայ այդ բոլոր դասնութիւնները:

Խորհրդաւոր դմբէթին տակ, ամայի շէնքին ձիւղ
կեղրոնը, մինա՛կ էինք մենք, իրարու սեղմուած՝ ե-
րիտասարդ ամուսնի մը, ծերունի քահանայ մը ու Քրտն-
սացի ժամկոչ մը:

Խորանին վրայ ու մեր երկու քովերը երկար ու
ձերմակ կերոններ կը վառէին, լոյս ցերեկով, աժպոյն
ու երազային բոցով մը՝ որ կար ու չկար...:

Երբեմն դուռին բացուածքէն օտար դուռիս մը կ'եր-
կննար հետաքրքիր: Այն ատեն կը լսուէր փողոցի ան-
վերջ ու անհուն աղմուկը: Դուրսը՝ աշխարհի մայրա-
քաղաքը կը խժար, կ'ոռնար, կը հայհոյէր, կ'ալեկո-
ծէր...: Ներսը՝ խարտեաչ եւ սեւ երկու զլուխներ ի-
րարու կը կապուէին՝ ապրուշում թելով մը, կեանքի ու
Մահուան համար...:

Դուրսը՝ բոլոր՝ կիրքերն ու բոլոր՝ մեղքերը, բո-
լոր՝ զխտութիւնն ու բոլոր՝ քաղաքակրթութիւնը...:
Ներսը՝ Հայաստանցի աէրսի մը, կարծես Անիի քան-
դակներէն վրցուած՝ հին ու առաքելաաւիտ զլուխ մը,
հաղարաւոր տարիներու բառեր կը կրկնէր, յաւիտենա-

կան ու ահաւոր... :

Ճերմակ մամերը կը հալէին, բուրլառը կապոյտ ամպով մը մեզ սաշարեց: Տէրտէրը անվերջ կը կարգար ու կ'երզէր. այդ ընթերցումը ու այդ օրօրումը քիչ քիչ մեզ ընդարմացուցին, վերացուցին, հեռացուցին, հին ու հեռու տեղուանք սարին... :

Կնքաճայրը — մենակեաց ու մարդատեաց արուեստապէս մը, որ եկեղեցի սաք կոխած չունէր — հիմատու մը պէս կուլար: Հարսը — որ ոչինչ կը հասկնար սակեարու աստուածային բարբառէն — լուկ մնջիկ կ'արտասուէր... : Ու սաք արցունք մը որ ինկաւ մեր միացած ձեռքերուն վրայ՝ մինչեւ սկիւրներուս ծո՛ւծը դողացուց :

Ո՛չ. երկնքի կամարէն վարդի մը դողը ինկող ցօղը, բաղնետան զմբէթէն կոյսի մը ծոցը ինկող կաթիլը, այնքան չե՛ն կրնար սարսուսանել... :

Ինծի ի՞նչ փոյթ թէ Գիտութիւնը սլիտի հեղնէ իր անարժան աշակերտին այս երկիւղած դիրքը՝ կրկնապէ՛ս ծիծաղելի, որովհետեւ Գիտութիւնը որ Կրօնքը չի հասկնար, Սէ՛րն ալ չի հասկնար: Յարաբերական իրականութիւնները՛ն միայն կը հաւատայ ան. մինչ Սէրն ու Կրօնը բացարձակ իտէալին կը ձգտին, նոյն յաւիտենական դրացումին երկու յաւիտենական ձեւերն են անոնք: Սէրը՝ անձնական, կերպարանաւոր, երկրային, բնական իտէալն է, Կրօնը՝ անանձնական, անկերպարան, տիկնորական, վերբնական իտէալը... :

Թող քարկոծե՛ն զիս թերահաւատները: Ես չե՛մ կըրնար ուրանալ այն անջնջելի՛ արցունքը որ իմ մայրենի եկեղեցին կըրցաւ կաթեցնել իմ կութեանս մէջ, եւ որ բոլոր գիտութիւնները միացած՝ չսլիտի կարենային կաթեցնել... :

Ս՛իայն թէ ազատեցէ՛ք Պսակը միջնադարեան յըզփութիւններէն, վերեվաճառութեան յիշատակներէն, անբարոյացուցիչ տեսարաններէն, չտես ցուցադրութիւններէն... : Այս բոլորը կը ծառայեն միա՛յն ամուսնութիւնը դժուարացնելու, աղքատութիւնը նուաստացնելու, կուսութիւնը կարմրցնելու... :

Փոխանակ հարիւրաւոր հրաւիրեալներու՝ որոնք վա՛ղն իսկ սլիտի քննադատեն ձեր հարանիքին խեղճութիւնը, լուսպոյն կ'ուրախացնել սրբուհի մը՝ որ ամ-

բո'ղջ կեանքով պիտի օրհնէ ձեզ :

Ու ո'եւէ թերթ ուրախ պիտի ըլլայ յայտարարելու
արար աշխարհի թէ՛

Նորաստակ ամուլ Գ. աշխան ոսկի

կը նուիրէ աղջկանց որբանոցի մը

փոխան հարսանիքի :

Շարքը բացուած է, ո'վ պիտի երկրորդէր . . . :

Լոզան, 1913

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԿԱՐՈ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

ԱՄԵՆՈՒՆ
ՏԱՐԿԻՐԲԵԼ
1959

Զ. ՏՄԲԻ

ՊԵՏՈՒՄ - ԵՐԱՅԱՆ

կանանչ կուժէն կը մատուակէ հին ու կարմիր դինին սաղաղաջուն,
տոհմիկ սեղանին շուրջը բոլորուածներու: Ու վարուժանին «Գըր-
դանք»ը կը հասնի իր յաղթական լրումին:—

Տնակըս բոյրով լեցուեցաւ,
Զի ծոթրիմներ ծոթեցան
Պատմութեանին քղանցքէն,
Զի արեւով օծուած ոսկի մագերէն
Բուրեան մեղրեր ծոթեցան.
Եւ բիրերէն՝ մարգրիտներու պէս փաղփաւն՝
Թափթըփեցան ասուպներ,
Տնակըս լոյսով լեցուեցաւ...

Աւանդութիւնը պարտուած էր եւ աւանդամուտութիւնը զսպուած:
Ժողովուրդը հաշտուեցաւ բանաստեղծին ու անոր անմահական սի-
րոյն հետ, երբ կանանչ կիրակիի այդ օրը, եկեղեցական զանգերը,
վարուժանին ու Արաքսիին սիրոյ յաղթանակը աւետեցին ի լուր
աշխարհի...
ԼԵՒՈՆ ԼԱՆԻՍ

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՉԱՆՂԸՐԸԻ ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻՆ ՄԷՋ

Ինչպէս այս էջերուն սկիզբը ըսինք, 1915ի սու օրերուն, Արամ Անտոնեան,
Զանգրբի ժամանակաւոր ախարավայրին մէջ միասին եղած էր նահատակ քր-
թողին հետ: Նուպարեան Մատեմատիկա քոլեճի քոլեճարաններուն մէջ ձգած իր յու-
շագրութիւնով, Ա. Անտոնեան կը մկարագրէ Դ. Վարուժանին անցուցած կեանքը
Զանգրբի մէջ եւ կուտայ կարգ մը այլ ծանօթութիւններ, որոնց բոլորը կը հրա-
տարակեմք ստորեւ, Առյուծեանք:

Վարուժան կը սիրէր աշխատիլ ընկուզենիի մը շուքին մտեր-
մութեան մէջ եւ կը նախընտրէր միշտ առանձին մնալ այնտեղ: Իր
ընկերները կը յարգէին այդ բաղձանքը, բացի անշուշտ այն սուրիթ-
ներէն, որոնց ընթացքին նոր լուր մը կ'առնէինք եւ զայն իրարու կը
հաղորդէինք, ընդհանրապէս առանց մեկնութեան: Եւ լուրերը առ
հասարակ չար էին: Անշուշտ շատ սուտ ու չափազանցուած պատ-
մութիւններ ալ, յայտնի չէ թէ ուրիշ բխած, շրջան կ'ընէին ատեն
ատեն: Ոմանք ամէն բանի կը հաւատային եւ նոյնիսկ կը դատարկ-
դէին, որ ուրիշներ թերահաւատ կը մնան: Եւ Վարուժան հաւա-
տացողներէն էր:

Սոյնօրաբար, երբ դաշնակցականներու «վիլլա»ն կ'երթայի,
ընկուզենիին տակն էր ան, դրելով դրադած: Մեր բախտակիցներէն
ոմանք զգուշացուցին զինքը այդպէս յայտնաբար դրելէ, որովհե-
տեւ փողոցէն անցնող ամէն մարդ, ինչպէս մեր վրայ հսկող ոստի-
կանները, կրնային տեսնել ատիկա եւ հետեւութիւններ հանել,
նոյնիսկ գրաւել դրածը: Վարուժան ըսաւ անդամ մը, որ անվնաս
բաներ են դրածները եւ եթէ նոյնիսկ դրաւուն ու թարգմանուին
— իր բռնբրով — «հաւու մը վիղը ոլորելու իսկ պէտք չի ծաղիւր
ատոր համար»:

Ձոհերը Պոլսէն հեռագրի կը սպասէին Պոլիս վերադարձուելու համար: Հեռագիրը եկած էր զոհերը ճամբայ չհանուած, բայց Օղուզ գաղտնի պահած էր դայն, որպէսզի վլուխ հանէ ոճիրը:

Նոյն ատեանին առջեւ վկայութիւն տուած էր նաեւ Օհան (նախկին վարդապետ) Կարապետեան, Վարուժանի եւ ընկերներուն, ինչպէս նաեւ Տիրան Քէլէկեանի սպանութեանց սլարագաներուն մասին:

*
**

Ինչպէս ըսի, զինուորադրութեան Չանդըրլի ճիւղին պետը Իղլէթ պէյ, որ նախախնամութիւն մը եղած էր բոլոր աքսորականներուն համար, պատուոյ խնդիր դարձուց իրեն համար՝ գործուած ոճիրը եւ ամբողջովին բնաջինջ ըրաւ Քիւրտ Ալօն եւ անոր հրամաններուն տակ գտնուող հրոսախումբը:

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

*
**

Դ. Վարուժանի, Ռ. Սեւակի և իրենց ընկերներուն սպանութեան մանրամասնութիւնները ճշդուեցան 1918ի զինադադարէն ետքը, երբ, իբրեւ ականատես խոստովանութիւններ ըրաւ՝ զանոնք դէպի սպանութեան վայրը փոխադրած թուրք կառապանը: Ձոհերը դաշունահար մորթուած էին Չանդըրլէն քանի մը ժամ հեռու անտառակի մը մուտքին, բլուրի մը ստորոտը, 26 Օգոստոս 1915ին:

ՈԳԵԿՈԶՈՒՄ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ
ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԻ ԿԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻՆ ՄԷՁ

Քառասուն տարիներէ ի վեր, քառասուն անգամ, ամէն տարի, Ապրիլեան Սգատօներուն, հայ ժողովուրդը, իր պաշտամունքին ու յարգանքին երկիւղած տուրքը ընծայեց Մեծ Եղեռնի անհամար զոհերու յիշատակին, աշխարհի բոլոր աղատ երկիրներուն մէջ: Բոլորին ուղղուած համադգային այս յարգանքի կարգին, բազմաթիւ այլ պատեհութիւններով եւ ձեռնարկներով առանձնապէս ոգեկոչուեցաւ նաեւ յիշատակը նահատակուած մեծանուն դէմքերուն: Տեղի ունեցան հանդիսութիւններ, տարեդարձային տօնակատարութիւններ, դասախօսութիւններ, եւլն., անոնցմէ շատերուն կեանքն ու դործը ծանօթացնելու և յիշատակը սլանծացնելու համար:

Նմանօրինակ հանդիսութիւն մըն էր ահաւասիկ այն մէկը, որ, յետ երկարատեւ նախապատրաստութեան եւ յուշատախտակի մը գետեղումով, տեղի ունեցաւ 9 Փետր. 1958ին Պելժիքայի Կան քաղաքին մէջ, ի յիշատակ հայ քերթողական արուեստի մեծագոյն ներկայացուցչին՝ Դանիէլ Վարուժանի: Այս հանդիսութեան շքեղութիւնն ու առանձնայատկութիւնը, սակայն, կը կայանար այն բացառիկ իրողութեան մէջ, որ ատոր իրենց մասնակցութիւնը կը բերէին նաեւ պելժ եւ Ֆրանսացի անձնաւորութիւններ, — պաշտօնական դէմքեր, զրոզներ, փրոֆէսէօրներ, արուեստագէտներ եւ

ՅՈՒՆԱՐԶԱՆ

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ

18 MAI 1919

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Մ

«ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ ՍԳՕՀԱՆԴԷՍԻ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ» ԻՆ ԿՈՂՄԷ

ՀՈՒՊՈՂԵՆԱՆ ՄԱՏՆԱԴՐԱՆ
Կ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹՅԱՆ — ԳՐԱԳՐ

— Կ Պ Ո Ղ Ի Ս —

ԵՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

1919

մը ունէի : Այսօր , այդ կարաւանէն ետ մնալս , բախտով միայն կրնամ բացատրել :

Երկրորդ կարաւանը կազմուեցաւ անոնցմէ որոնք , կամ որ եւ է պարկեշտ աշխատանք կը կատարէին քաղաքին մէջ ; իրենց կեանքը շահելու համար , եւ կամ թէ , չզիտցուիր ինչպէս , ուշադրութիւնը դրաւած էին ցանկը սլաոորաստողներուն : Այս կարաւաններու կազմութեան զլսաւոր շարժիչ ոյժը եղած է նոյն տեղի իթթիհաւոյն սլատասխանատու քարտուղարը Սղուզ , որուն վրայ կը ծանրանայ զլսաւորաբար , մեր հարիւրէ աւելի կորսուած ընկերներուն արեան պարտքը :

Այն երեք զոհերը , որոնց հետ անձնական շատ մը յիշատակներով կապուած եմ , եւ որոնց եղբրական վախճանը միշտ սրտիս մէջ կ'արիւնի , եղած են Դանիէլ Ղարուժան , Տիրան , Քէլէկեան եւ Ռ. Սեւակ :

1915ի Յունիսի վերջերը , առաջին կարաւանին մեկնելէն եւ տասն եւինը հոգիներու ալ Պոլիս վերադարձը արտօնուելէ յետոյ , մէկուկէս ամիսի չափ , միասին ասրնցայ Սեւակին հետ : Ես ուրիշ վնց հոգիներու հետ միասին կ'ապրէի : Ի ուր ընկերներս ալ , առանց բացառութեան , մաս կը կազմէին Պոլիս վերադառնալու արտօնուածներուն , Սեւակ ալ , այդ օրերուն ինչ հասած էր Չանդըրը , ուրեմն անմիջապէս որոշեցինք մեր կենակցութիւնը :

Պոլսէն ծանօթ էր ինձի իր դիւրահաղորդ եւ զուարթ հոգին : Տօնական զուարթաստիճութեամբը լեցուցած էր տուններնիս : Այդ ատեններուն , (յուլիսի սկիզբները) տակաւին չէէնք զիտեր առաջին կարաւանին վիճակուած բախտը , եւ անտեղեակ էինք տակաւին թուրքին եղեռնի կամքին :

Իսլամին ծոմայահուժիւնը սկսած էր արդէն , եւ ծայր տուած է լեռնի ապերասանութիւնը : Ջարդերու չարաշուք զրոյցներ սկսած էին մեր ականջը հասնիլ : Այդ միջոցներուն էր , որ մը մեծ լրտարանցումի մէջ տեսայ զինքը : Այն տեսակ խօսք մը տարածուած էր քսորականներու մէջ , թէ մահմետականութիւն ընդունողը ազատ պիտի արձակուէր : Այդ ատենները , առաջին կարաւանը մտնած էր արդէն եւ եօթանասուն հոգիի չափ մնացած էինք : Ամբողջ երկու օր , խեղճ աշխատեցաւ , համոզելու համար տկար հոգիները , որ մահը մահմետականացումէն աւելի աղէկ է , եւ զատ զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց , որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր , թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս-հաւատքին :

Երբ մեր կարաւանը Չանդըրը հասաւ , մեր մէջը ութը բժիշկներ կային , իսկ Չանդըրը մէջ բժիշկ չկար բնաւ : Մեր բժիշկ ընկերները իրենց արուեստը , տեղւոյն բնակիչներուն բարւոյն ի դարձ դրին : Պոլիս մեկնումներէ յետոյ , երեք բժիշկներ մնացած էին : Այդ երեքէն ամէնէն աւելի վնասուածն էր Սեւակ : Գաղաքին մէջ կանոնաւորապէս բժշկութեամբ կը զբաղէր : Տօքթ. Տինանեան , Պոլիս վերադառնալուն ա-

րուժանն ու Սեւակը : Բարտիներու ծառուղիի մը վրայ կը պտտէինք միասին : Մեր խօսակցութեան նիւթն էր բախտը , չար կամ բարի : Քէլէկեան ըսաւ :

— Բախտը իմ կեանքս , եօթը տարիներով հանգրուաններու բաժնած, է : Եօթը տարին անգամ մը , կեանքի մեծ ճգնաժամ մը կ'անցընեմ ես , յետոյ դժուարութիւնները կը յաղթահարուին ի նպաստինժի : Այս անգամ նորէն եօթը տարուան շրջանս լրացած է . . .

Մնացածը լըսաւ . թէեւ գիտէի թէ այս անգամ ալ լաւատես էր , դժուարութեանց ելքի մասին : Մարդիկ կան , որոնց դէմ չարաբախտութիւնը կը գործէ ճակատ ճակտի , իսկ մարդիկ ալ կան որոնց ետեւէն կը դաւաճանէ գաղտագողի :

Քէլէկեանի հեռացումէն երեք շաբաթի չափ վերջը , ես մեկնեցայ Չանդրըրէն ուրիշ եօթը ընկերներու հետ : Վերջը մեզի հետեւեցաւ մէկ հոգի եւս : Իսկ մեր ընկերներէն մնացած քսան հոգիները , Քասթէմունիի Հայութեան տեղահանութեան միասին տարազրուեցան եւ իրենցմէ երեք հոգի միայն ողջ մնացած է , տասնեւեօթը հոգին զոհ երթալով դժուարագոյն պարագաներու եւ սոսկալի համաճարակներու :

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

«ԾԵՐՈՒԿ»-ԻՆ ՅԻՇՈՍԱԿՆԵՐԸ

Ռ. ՍԵՆԱԿ ԵՒ ԳԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԻԱՆ

Լայկական պատերազմի իր պարզ եզրակացումը...

1955-ի հունիսին էր. պայքարում Մի...

Կարգադրված շարժում էր, առնչաբար...

Շարժումներն էին էր. և ես որ իմ...

Այդ ցույցի ճիշտ արդյունքը...

Բարձրագույն արժեքները, առաջին հերթին...

Գրական կարգադրություն չունի իր...

Գրական կարգադրություն էր իր...

Մեր պայքարների փոփոխությունը...

Միայն ժամեր, այլ օրեր էր...

Մտնում առաջին հայտնի, Գրական...

Գրական էր Կարգադրված շարժում...

Միայն, Մտնում առաջին հայտնի...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

Միայն արդեն զարգացած էր...

ԱՆՍՈՒՄ

Մեծ էր նախ, ինչ որ նախ...

ՎԵՐՈՒՄ

Միայն, Մտնում առաջին հայտնի...

ՄԱՐՏ 1955

Միայն արդեն զարգացած էր...

Զարդերու անանատես վկայի մը

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ի՞նչ ԶԳԷՍ ԱՊԱՆՆՈՒՆՑԱՆ

ՍԵՒԱԿՆ ՈՒ ՎԱՐՈՒԺԱՆԸ

Բարեկէ Հայկական Տեղեկատու Գրաստանը կեանքով կը հազարէ մեզ, զոր կ'արտատպենք յուզումով։

Հեանքով պատմութիւնը եղած է Զանկերը կառուցած Հասանք կողմէ Հայ վարդապետի մը, քննարկութեան Էնկիւրիէն, քննարկան ուղեւորութիւնէ մտաբանող, օտար պատմութեան մը, Հասան արդէն իսկ մը յուն անգամ վկայութիւն տուած է Էնկիւրի պատերազմին ամենայն աստուծոյ։

Հասարակական պատմութիւնը, որ կը լինուի պատմութեան մէջ, կը կուտայ Այի, Հինգ զօրքէն յէկն էր բանաստեղծ Գանիէլ Վարուժանի և միւսը Տօցթ. Ռ. Զիլիկիերեան։ Միւս քրքններուն ինքնութիւնը չէրցաւ հաստատուիլ։ Անոնք ստորաները կը հանգչին հիմայ այն տեղ ուր զարծուցաւ սօրը, Բանիէլ զիւղին մաս։

Ես արեւոտով կառուցած մըն եմ։ Կը կուտայ Հասան, Երկար ասան Գաւթէմաւնիցի Մաթիւ Էֆ. Ի կառուցածպեան էի, որ կառուցած կը բանեցնէր։ Հայոց արարութեան միջոցին, կը գտնուէի Զանկերը ուր, ինչպէս գիտէք, արարուած էին Պայտէն բազմաթիւ տեղանաւոր Հայեր։

Իրիկան մը, սիկանոս կը խմէի, նստած օխտիս ասիւն, երբ տեսայ անձանօթ մը, ձիւ վրայ հեծած որ դէպի ինձ կ'ուղղուէր։ Արտաքին մտեցած էր, վար ցտակեց և առանց մինչև ինչ պատելու որ հիւրասիրեմ զինքը, բանեց ձիւն սանձէն և մտնելով օխտին մէջ իմ ձիւնուս քովը կապեց իրը։ Այս ընթացքը ինձի արարինակ թուեցաւ։ Ստիպուի և այնպէս ձայն չէի հաներ, ըսելով ինքնիրեն թէ՛ կ'երեւի որ համարութեան էլած բարձրաստիճան պայտանա-տար ո՞րն է։

Ձիի օխտներ, որովհետեւ հեռանալով, յանձնարարեց ինձի հրամայական շեշտով մը խնամել իր ձիւն և զայն պարտաւոր հեռանալ օրուան համար, շատ կանուխ, և յետոյ հեռացաւ։ Կանկածելով, հեռուէն հեռուեցայ իրեն։ Մտաւ մեծ իթթիկատեղաններէն մէկուն ասանը, որուն վառ քանի օրերէ ի վեր տեղի կ'ուսննային յանախ փողփներ։

Թալարդ առտու, արդարեւ ասով, ուրիշ մէկն էր որ եկաւ փնտաել ձիւն։ Այս մարդը հաղորդեց միեւնոյն ասան ինձի թէ իմ կառուցած պարտաւոր էի քողաքէն քաւորդ ժամ հեռու տեղ մը մեկ իլ և հան ինքնինքն արամարդել օտարկանութեան։ Ասիկա հրաման մըն էր, զոր ինք կը հաղորդէր ինձի։ Ստիպուեցայ հնազանդի։ Մեր ժամողրութեան տեղը ուրիշ կառուց մը կանդ. ասած էր։ Ոտարկան մը օտարկան-զինուորի մը հետ հետ կը գտնուէր Պայտէն։ Զանկերը արարուած է Ֆէնիկներէն հինգին հետ։ Մէկը սեւ մօրուք էր, խիստ երիտասարդ ու վառվառն ուղեւորով։ (Խեղճ Մեւակը Մ. Խ.)։ Ամէնքն ալ լուս հագուած էին, այնպէս ինչպէս կը հագուին քողաքի մը պէսերը։ Ես մտախոյ էի և ընկեալով երեւոյթ մը սանէին։ Զեռքերնին կապուած էր։ Ոստիկանը գտնուեց իմ կառուցանալուց և ինք միւսին մէջ նստաւ օտարկան-զինուորին հետ։ Հրաման արեւեցաւ մեզի ուղղուել դէպի Թիւրքի, որ Զանկերէն վեց ժամ հեռու կը գտնուի։

Արդէն ինչ ժամ մը եղած էր մեծ օտարկան տեսնուած մէկ

Վ

Կողմնակիցները ելան առջի գիշերական ստամ գինուտակուս։ Անհի-
մար առջևն էն կուսու քանի անգի րուս սորուսու ելու։

Թրևնէյէն կէս ժամ առդին էինք, երբ յանկարծ, միեւնոյն անձ-
Յաւարութիւնը դարձեալ մեզի դարձաւ։ Ուղղակի ուղղակեցաւ իմ
կառքիս և ձիէն իջնելով բռնեց իր ձիուն անձը, և ուզեց առնիլ
կառքը ճամբէն դուրս այն խորունկ ձորին մէջ որ կը բացուէր բլու-
րին ստորոտը։ Դեռին դառնեցի, սասիկան-գինուտին ալ նոյնը ըրաւ։
Կը կարծէինք թէ աւազակներու կողմէ յարձակում կը կրէինք և կը
պաշտպանէինք ինքզինքնիս, բայց սասիկանը միջամտելով որոտակեց
քաշուիլ։ Ողջսնեց միեւնոյն ատեն անծանօթը մեծ յարգանքով։
Այս պահուն մեր առջև ելան ասքերնէն մինչև գունդին զինեալ չորս
անձեր։ Անծանօթը որ կը թուէր իրենց պէտք ըլլալ նշան մը ըրաւ։
Այս մարդիկը բռնեցին մեզ, միւս կտուտակներ և զիս և ձեռքերնիս
կապեցին, յետոյ կառքէն իջեցաւցին հինգ արագորները, Հրոսմա-
յեցին անոնց յանձնել իրենց քովի դրամները։ Որովհետև ձեռքեր-
նին կապուած էր, սասիկանն ու սասիկան - գինուտները խաղաղ-
նեցին անոնց դրոպանները, ամէն ինչ կտուտակեցին, դրամ, դանական
առարկաներ, սիկատոնիկ, թղթ-պանակ ևն։ Ոստիկանը քանի մը
բառ փսփստեց հրոսմայեցին հրոսմայող անձնաւորութեան ակտիվին
տողաբարկած էր անոր, կ'երեւի իրեն և ժանտարմային համար վար
դնել կողոպտուած դրամը։ Անգամ մը որ այս գործողութիւնը վեր-
ջացաւ, սասիկանն ու ժանտարման իմ արհեստակցիս կառքը նշան
և դաքին։ Ձեռքերս քակեցին և հրոսմայեցին որ դառնում քողաք։
Գալով տարագորներուն, չորս աւազակները, իրենց անոնիս առաջ-
նորդութեամբ հրամայեցին անոնց իրենց հետեւիլ։

Հեռուէն կը հետեւէի անոնց։ Հեռաքրքութիւնը զիս կուտէր։
Ուր կ'առաջնորդէին էֆէնտինները։ Չինեալ անձերը, իրենց անոնիս
խորհրդաւոր ընթացքը խիստ հետեւած կը ներշնչէին ինծի։ Թողուցի
կառքս ու հեռուէն հետեւեցայ անոնց, որոնք ձորէն անցնելով գա-
ցին միւս եզերքը։ Հոն մտան պզտիկ անտառի մը մէջ և յառաջա-
նալով, անոնց պէտք ընաւ քանի մը բառեր զորս չլսեցի, որովհե-
տև բառական հեռու էի իրենցմէ։ Հոն աւազակները խօսեցան է-
ֆէնտիններուն վրայ, մերկացուցին զանոնք իրենց զգեստներէն, և
բոլորովին մերկ վիճակի մէջ դրին։ Չեմ կրնար նկարագրել այն ան-
սարանը որուն ներկայ գտնուեցայ։ Այս խեղճ զոհերը մէկիկ մէկիկ
կապուեցան ծառերուն։ Չէին կրնար իրենք զիրենք պաշտպանել,
ձեռքերնին կապուած էր։

Յետոյ, մեծ ու պզտիկ աւազակները հանեցին իրենց դաշտի-
ները և սկսան հարուածներով ծակծկել, յամբարտը և զորուտը կեր-
պով։ Դառապարտեալներուն աղաղակները, և իրենց անկարող կա-
տողութիւնը կը յուզէին սիրտս։ Այս, ես ալ մարդ մը սպաննած
եմ, և այդ պատճառաւ 15 տարուան ատժանակիբ աշխատութեան
դառապարտուած, բայց այս մարդասպաններուն պէս վատ մը չեմ
եղած։ Իմ զոհս զիս նախատած էր. զայրօթը կը կատրեցնէր զիս,
տարճանեալս ուղղեցի և գնդակով սպաննեցի հակառակորդս։ Կը ցա-
ւիմ զինքը սպաննած ըլլալուս։ Վերջապէս այս մարդը զիս նախա-
տած և սպաննացած էր, մինչդեռ խեղճ հինգ էֆէնտինները ոչինչ
ըրած էին այդ աւազակներու, չէին լսու ճանաչարդանք և անոնք
հանդարտօրէն կտոր կտոր կ'ընէին զանոնք։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ԱՆՑՈՐԴԻ ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Տեղահանութեան եւ ջարդի արատներ)

(Պօլսէն դէպի Էնկիւրիւ եւ Չանկըրը)

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ

և

ՏՈՔԹ. Ռ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ (Սեւակ)

ԳԵՐԵՉՄԱՆՆԵՐԸ

10 JUIL 1978

Հեղինակ

ԲժԻՇԿ Ս. ՋԱՐԵԻՍ

1924
Rue des Dominicaines
M A R S E I L L E
Նիւ Ծօր

LIBRAIRIE HARATCH
TZERIKIAN TZ

պաշտպանութեան զինուորներ, Ձէթէներու հաւանական յարձակումի մը դէմ, ինչպէս Հասան կը յայտնէր:

Երբ ոստիկանները ոճիրին կանխորոշուած վայրը կը նշմարեն, Գալէճիկի գիւղին եւ Եարըմ Խան կոչուած գիշերուան ճամբորդներու կայանին միջև միացման բանուկ գիծէն տասը վայրկեան դէպի արեւմուտքի ուղղութեամբ յառաջանալէ վերջը կառքը կը կասեցնեն:

Նախնական կողոպուտը հազիւ աւարտած, զարմանալի զուղադիպութիւնով մը հինգ զինեալ ոճրագործներ կը յարձակին կամուխին մուրրած այս խումբին վրայ: Քիւրտ Ալօ, Թէքէնէ Հասան, Եմալյի, այս վերջինը մասնաւոր հնարամիտ կաղմակերպիչ կառապան Հասանի մօտէն ծանօթ եւ կառավարութեան եւ տեղւոյն Ձէթէներուն միջև իբր բարուք յարաբերութեան պաշտօնեայ, եւ վերջապէս ուրիշ երեք հասարակ ոճրագործներ խումբը կ'ամբողջացնեն:

Իմալյիի նշանին վրայ իբր թէ Հասանը կը մեկուսացնեն ձեռնակապերով, իսկ զինեալ ոստիկանները իբր շնորհուած աշակերտներ իրենց կոչումին, առանց նուազագոյն ընդդիմութեան ղէնքերու հանդիսաւոր յանձնումէն վերջը՝ անբնական եւ անյաշող թատերական ներկայացման մը շարժանդարտ կը ձեռնակապուին:

Տասըմէկ մարդասպաններ հինգ անմեղ ու անզէն ճամբորդներու դէմ: Ի՞նչ մեծ անվստահութիւն իրենց ոճրագործի հեղինակութեան:

Բռնի մերկացնելու փորձի մը դէմ Սեւակ կ'ըմբոստանայ իսկ Վարուժան, ստոյիկեան իմաստունի

Եւ լսելով որ...
եւ անոր...
Եւ յիշեց...

մը պէս համակերպող ողիով մը կը հնայանդի :

Հինդն ալ հաւասար խողխողումներու կ'ենթարկուին, կ'անարգուին եւ ի վերջոյ մարդկային բնութեամբ կարողութենէն շատ վեր, անուր վայրադութիւններով կ'սպաննուին :

«Բիշկին ընկերը, Վարուժանին կ'ակնարկէր, շատ դժուար հողին աւանդեց, շատ տրտնջաց, շատ խօսեցաւ բայց չի հասկցայ թէ ի՞նչ կ'ըսէր՝ աւելցուց Հասան : Այս այդ վերջին խօսքերը, ի՞նչպէս չի յուզուէի : Ակամայ արցունքի կաթիլներ կույ տուի պաղարիւնութիւն կեղծելու համար :

Այդ վերջին խօսքերը ի՞նչ կրնային ըլլալ եթէ ոչ իր աստուածացած էութենէն բխող յուսահատ համակերպութեան եւ կարօտի նուիրական աղօթքը, ուղղուած դէպի այն ընչող սերմը զոր ան մեղի ժառանգ ձգեց իր գերագոյն գործին հետ՝ կենդանի յուշարձանը իր արգասաւորութեանը եւ լուսատու խորհրդանիշը ազատագրութեան ճանապարհին :

Ի՞նչպէս չարիւնէր սիրտս ու շարտասուէի : Երեւակայութեանս առջիւ անոնց անշունչ եւ վիրաւոր դիակները կը լողային նետուած ջրասփռին մէջ ինչպէս սկանաւոնս դաղանը կը նկարագրէր :

Հասանի աչքերուն մէջ ի դուր կը փնտռէի եղևնի պատկերին արիւնոտ ցուրը : Ասալ անոնց անսովոր երակաւորումը եւ հողին սաւնութիւնը, որ անշուշտ իր ներքին գոհունակութեան արդիւնքն էր, մթաղնած էին աչքերուն սովորական վայրը : Զարհուրելի քառանկրու առջեւ կը դանկի ինքզինքս : Մին գերեզմանն էր զոր անոնք ատաքինաղօր լիութեամբ մը լեցուցին, դրչի եւ գիտութեան կորստութեան

Dr. Pars Tuđlacı

**ERMENİ EDEBİYATINDAN
SEÇKİLER**

cem yayınevi

DOSTLUK YOLU

*Bir Halkın dil ve edebiyatını
bilmek, o halkı yakından
tanımının ve ona yakın
olmanın en etkin yoludur.
Dünya halkları arasında
dostluk duygularının
pekişmesi için de yöneticilerin
olumlu ve yapıcı icraatı
zorunludur.*

Pars TUĞLACI

©Pars Tuğlacı

Dizgi : CEM Yayınevi (Ayfer Gökcan)

Baskı : Başaran Matbaası

İstanbul, 1992

RUPEN SEVAG

–Çilingiryan–

(Silivri 15 Şubat 1885-26 Ağustos 1915)

Şair, yazar ve hekim Rupen Sevag, ilköğrenimini Silivri'deki Azkanazyan Okulu'nda, ortaöğrenimini Bahçecik'teki Amerikan okulunda (1901'e kadar), ve İstanbul'daki Berberyan Okulu'nda yaptı (1905). Lozan Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi (1911). Lozan'daki hastahanelerden birinde çalıştı (1911-1914). 1915'te İstanbul'a döndü ve aynı yıl çıkan Tehcir Kanunu'nun uygulanışı sırasında sürüldüğü taşra yollarında hayatını kaybeden Ermeni aydınlarından biri oldu.

Sevag'ın ilk şiiri «Ayrılık Sözleri» MASİS dergisinde yayınlandı (1905). birçok eseri, zamanın çok okunan Ermenice MASİS, PÜZANTİON, VOS-DAN, AREVELYAN MAMUL, LUYS, SURHANTAG, KEĞUNİ, PAZ-MAVEB, ARAKADZ, VERADZINUNT, AMENUYN DARETSUYTSL, AMENUN DAREKİRKI vb. dergilerinde dağınık bir biçimde kaldı. Sevag'ın yaratıcılığı, Ermeni Neoromantizmi diye nitelendirilen edebî yöne ilişkin olmakla birlikte, dünya görüşü, sanat anlayışı ve tarzı ile XX. yüzyılbaşındaki Batı Ermeni Edebiyat hareketinde kendine özgü bir yeri vardır. Onun eserlerinde daha çok sevgi, doğa, sosyal hayat, milli-yurtseverlik temaları işlenmiş olup, «Paranın Duası» (1907), «Kızıl Bayrak» (1909) şiirlerinde ve «Bu Bıçak» (1909), «Trubadurlar» (1910), «Sokak Süpüren» (1911), «İnsan Sevgisi» (1909) şiirlerinde, sosyal adaletsizlikler, şikâyet ve feveran (isyan) düşüncesi, büyük sanat gücüyle anlatılmıştır. Bunlar Batı Ermeni şiirinde, bu temayla üretilmiş en iyi ve özgün eserlerdendir. Sevag, temel demokratizmden yola çıkarak, burjuva toplumunun yaralarını açıkça ortaya çıkarmış, çalışan insanın (işçinin) toplumsal dramını ve feveranını (isyanını) dile getirmiş ve bu arada yoksun insanlığın serbest ve âdil dünya için iyi düşünüyüşünü okşamıştır.

DELİRİYORUM

Beni dinlerken:
Diyenler olur.
Ve ben derim ki:
«Evet deliyim,
Neden olmayım?»

Delirdiğinden değil midir ki
İnsan ya sever, ya da nefret eder,
Odun cızırdar, delirdiğinden?
Delirmeyince olamaz zafer,
Ana doğuramaz, delirmeyince.
Ve nar tanesi öz kabuğunu
Yarıp açamaz, delirmeyince.
Su da kaynamaz delirmeyince.
Ağaçlar hepten gökler boyunca serpiyorsa
delirmektendir
Dünyamız, elbet, ara vermeden hep dönüyorsa.

Tohum, derinde, delirmeyince,
Ürün veremez,
Pençe, yerinde, delirmeyince,
Ele benzemez.

Ve kelimeler de olamaz türkül,
delirmeyince.

Ah! ne olurdu, deli olaydım ben hep böylece...

Rupen Sevag

Երասմայր Անճախ

ՆՈՐԻՑ ՔԵԶ ՀԵՏ
ՄԱՐԴԸ ԱՓԻ ՄԷԶ
ԵՂԻՑԻ ԼՈՅՍ
ՄԱՄՈՒԼԻ ԷԶԵՐՈՎ

(Հ Ա Տ Ը Ն Տ Ի Ր)

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
1980

Հրատարակչուհի
ՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ԵՂԱՅԵՐՆԵՐՈՒ
ՇԻՐԱԿ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱՏԱՆ

ՊԵՂՐԱԲ

ԳԺԻՈՒՄ ԵՄ

Եւ ինձ լսելով՝
Կարող եմ ասել,
«Գժուե՞լ է, ի՞նչ է»:
Իսկ ես էլ կ'ասեմ.
«Այո՛, գժուե՛լ եմ,
Ինչո՞ւ չգժուել»:

Իսկ գժուելով չե՞ն սիրում ու ասում:
Իսկ գժուելուց չե՞ փայտը փարճատում:
Առանց գժուելու՝ չկա՛յ շահած մարտ:
Առանց գժուելու՝ չե՞ն ծնի նոր մարդ:
Մինչեւ չգժուի՝ ջուրը չի՛ եռայ,
Կե՛ղեւ չի պատռի հատիկը նռան:
Ծառե՞րն են փթթում՝
Գժուա՛ծ են անշուշտ:
Երկի՞րն է պտտում՝
Գժուա՛ծ է անշուշտ...

Սերմերը մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Բե՛րք չեն դառնալու:
Թաթերը մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Ձե՛նք չեն դառնալու:

Բառերն էլ մինչեւ կարգի՛ն չգժուեն՝
Ե՛րգ չեն դառնալու...

Ա՛յո, ուր էր թէ ես միշտ գի՛ծ լինեի...

«Արարատ», 1, 2, 3 ապրիլ 1994
ՌՌԻԲԷՆ ՍԵԻԱԿ
... ԵՒ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԳՐՈՂԻ ՄԸ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆՑ ՇՓՈԹՈՒԹԵՆԷՆ
ՄՆԱՄ TRAGI-COMEDIE-Ի
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԱՐ ԱՌԱՋԻՆ

Պոլսոյ հայկական եւ թրքական շրջանակներուն մէջ շատ ծանօթ անձնաւորութիւն մ'եղող բանասէր, պատմագէտ, փրօֆ. Բարսեղ Թուղլանեան Պոլսոյ պատմական հայկական կեանքի եւ անձերու վերաբերեալ, թրքերէն եւ անգլերէն լեզուներով, շատ արժեքաւոր գիրքեր հրատարակած էր:

Վերջերս, Բարսեղ Թուղլանեան լոյս ընծայեց, կրկին Պոլսոյ մէջ, եւ թրքերէն լեզուով՝ «Հայ գրականութեան հատընտիրներ», (Ermeni edebita tından seçti kiler) անուանով, իր տեսակին մէջ եզակի եւ շատ հետաքրքրական anthologie մը: Այս ծաւալուն գիրքին մէջ, հայ գիրի եւ գրականութեան պատմութիւնը կը տրուի, եւ յատկապէս՝ պատմական հնագոյն շրջաններէն մինչեւ մեր օրերու հայ գրողներու կեանքը, գաղափարականը, գործերը եւ իրենց ստեղծագործութիւններէն նմոյշներ՝ շատ յաջող թարգմանութեամբ:

Գիրքին մէջ ներկայացուող հայ բանաստեղծներէն մէկն է Ռուբէն Սեւակը: Մէկ էջի վրայ տրուած է Ռուբէն Սեւակի կեանքը, գործերը եւ մանաւանդ՝ գաղափարականը, շատ ճշգրիտ մեկնաբանութեամբ: Իսկ ասոր հետևող էջին վրայ տրուած է Ռուբէն Սեւակէ (որպէս թէ) բանաստեղծութիւն մը. բնական է՝ թրքերէնի թարգմանուած, իսկ բանաստեղծութեան անունը՝ «deliriyorum» - «Պիտի խենթանամ»:

Ընդամենը մէկ էջնոց քերթուած մըն է ան, որուն վերջաւորութեան կայ բանաստեղծին անունը՝ «Ռուբէն Սեւակ»:

Ուշադրութեամբ կարդացինք բանաստեղծութիւնը եւ նկատեցինք, որ Ռուբէն Սեւակի այս բանաստեղծութիւնը մեզի ծանօթ էր: Թերեւս կը սխալինք կամ չենք յիշեր ըսելով՝ Ռուբէն Սեւակի

բոլոր գիրքերը պրպտեցինք: Արդի՞ւնքը՝ այս բանաստեղծութիւնը անոնցմէ ոչ մէկուն մէջ չի գտանք:

Այն ատեն Պոլիս՝ Բարսեղ Թուղլանեանին հեռագրով խնդիրը պարզեցինք իրեն ըսելով, որ Ռուբէն Սեւակի այս քերթուածը մեզի ծանօթ չէր. արդեօք ուրկէ՞ գտած էր ինք այս կտորը, եւ խնդրեցինք լուսաբանութիւն:

Բարսեղ Թուղլանեան մեզի այսպէս բացատրեց. «Հայրս,- ըսավ ան,- Թորոս Ազատեանին շատ մօտիկ բարեկամն էր: Անկէ շատ մը ձեռագիրներ առած էր, թերեւս անոնցմէ մէկն է», եւ ւաւելցուց. «Ինծի շարաք մը ետք հեռագրեցէք. ես, մինչ այդ, կը պրպտեմ եւ ձեզի կը պատասխանեմ»:

Բարսեղ Թուղլանեանի այս խօսքը, մեր առջեւ մեծ յոյսի մը ճամբան բացաւ: Թորոս Ազատեանը ատենին. Պոլսոյ մէջ, նահատակ Ռուբէն Սեւակի ձեռագիրները հաւաքած էր: Եւ բարեբախտաբար, Թ. Ազատեան կտակ էր ըրած, որ իր մահէն ետք այս ձեռագիրները Հայաստան դրկուին, եւ իր մեծահոգի տիկինը, իր ամուսնոյն ցանկութիւնը կատարելու ջանքով, այդ բոլոր ձեռագիրները Հայաստան դրկած էր: Նշենք այստեղ, որ անոնց շնորհիւ է որ 1985ին, Հայաստանի մէջ, Ալեքսանդր Թոփչեան Ռուբէն Սեւակի ամբողջական գործերը կրցաւ հրատարակել:

Հարց մը, երկար ատեն, յուզեց մեզ ու չարչրկեց միտքը - արդեօք Թորոս Ազատեան, այս անտիպ ձեռագիրներէն մաս մը, Բարսեղ Թուղլանեանի հօրը տուած կրնար ըլլալ: Այս հարցումին տրուած դրական պատասխան մը իրաւունք պիտի տար մեզի յուսալու, որ Ռուբէն Սեւակէ ուրիշ եւ նոր գրութիւններ ալ կրնային գտնուիլ իր մօտ:

ԱՐԱՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Անձկալից շարաք մը անցուցինք: Այդ միջոցին, Ռուբէն Սեւակէ նոր անտիպներ գտնելու յոյսը ւաւելի հրահրուեցաւ մեր մէջ:

Զէ՞ որ քանի մը տարի առաջ, հրաշալի դիպուածով մը, տեղեկացած էինք թէ, Գանատա՝ Թորոնթօ քաղաքը բնակող Պետրոս Զոպեանի ընտանիքին մօտ Ռուբէն Սեւակէն երկու անտիպ ձեռագիր տետրակներ կը գտնուէին. եւ պատահած էր հրաշքի համագօր եղելութիւն մը - Ռուբէն Սեւակի երկու ձեռագիր անտիպ տետրակները Գօթ Տ'Ազիւրի «Ռուբէն Սեւակի յիշատակի տուն»ի մէջ ամ-

փոփոխեցան: Ասոր շնորհիւ է որ, կրկին Ալեքսանդր Թոփչեանի ջանքերով, 1992ին Երեւանի մէջ, այս նոր անտիպներու գիրքը հրատարակուեցաւ:

Երբ շաբաթ մը ետք, կրկին Պոլիս՝ Բարսեղ Թուղլանեանին հեռաձայնեցիմք, անոր տուած պատասխանը մեր այս յոյսի երազը փնացուց:

Բարսեղ Թուղլանեան ըսաւ մեզի. «Գրութիւնները տպագրելէ ետք, բոլորն ալ Հայաստան՝ թանգարան ղըրկեցի. այդ պատճառաւ բան մը չկրցայ գտնել իմ մօտ»:

Հարցը մնաց առեղծուած մեզի համար: Մեր միտքը չարչրկողը սակայն, միշտ նույն հարցումն էր թէ՛ Ռուբէն Սեւակի այս «Պիտի խենթանամ» բանաստեղծութեան աղբիւրը ի՞նչ էր. ուրկէ՞ եկած էր ան:

Առեծուածը լուծուեցաւ ասկէ շաբաթ մը առաջ, Ա. Թոփչեանի շնորհիւ:

Առջի շաբաթ ժընեւ, հայրենի մտաւորականին հետ ժամադրուած էինք: Ինք Հայաստանէն եկած էր հոն, գուիցերիացիներու հրաւերով:

Տեսակցութեան ընթացքին յարգելի գրականագետին ցոյց տուինք Բարսեղ Թուղլանեանի գիրքը եւ յատկապէս՝ Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ մասը:

Նախ՝ Ռուբէն Սեւակի կեանքին, գործերուն եւ գաղափարականին մասին գրածը թրքերէնէ հայերէնի թարգմանեցինք. յետոյ ալ «Պիտի խենթանամ» անունը կրող բանաստեղծութիւնը բառացիօրէն սկսանք թարգմանել:

Բանաստեղծութեան ընթերցումը դեռ իր աւարտին չէր հասած, երբ Ա. Թոփչեան միջամտեց. «Նայեցէք,- ըսաւ,- հիմա այսպիսի նախադասութիւն մը պիտի գայ»: Եւ արտասանեց՝ «Եւ բառերն ալ առանց խենթանալու երգ չեն ըլլար»: Եվ, իրապէս ալ, այդպէս էր հետեւող նախադասութիւնը:

«Սիրելի Զիլինկիրեան,- ըսաւ Ա. Թոփչեան.- այս բանաստեղծութիւնը Ռուբէն Սեւակինը չէ, այլ՝ Պարոյր Սեւակինն է: 1963ին Երեւան հրատարակուած Պարոյր Սեւակի «Մարդը ափի մէջ» գիրքէն վերցուած բանաստեղծութիւն մըն է»:

Իրապէս ալ այդպէս էր: Պարոյր Սեւակին 1963ին Երեւան հրատարակուած «Մարդը ափի մէջ» գիրքին 105րդ էջի վրայ գտնուող «Գժուում եմ», այսինքն՝ «Պիտի խենթանամ» քերթուածն էր այդ:

ԱՐԱՐ ԵՐՐՈՐԴ

Լա՞նք թե խնդանք:

Ո՛չ լանք, ո՛չ ալ խնդանք:

Տարիներ շարու հուկ բողոքեցինք Ռուբեն Սեւակի գրչանունին, ոչ - բուն Սեւակի կողմէ գործածուելուն դեմ, բացատրեցինք ասոր անպատեհութիւնները եւ անկէ գալիք վնասները: Եւ այս վերջինը՝ Բարսեղ Թուղլանեանի Anthologie-ին մէջ կատարուած մեծ սխալը, մեր տեսակետը ապացուցանող մեծագոյն փաստն է:

Բայց Բարսեղ Թուղլանեան յանցաւոր չէ գործուած այս սխալին համար: Բարսեղ Թուղլանեան ինկած է այն ծուղակին մէջ զոր լարած է նուիրականութիւն մը մրոտելով՝ Պարոյր Ղազարեանին Սեւակ անունը տուած Ռուբեն Զարեանը, Սեւակ գրչանունի ըստեղծիչ ու բացարձակ սեփականատէրը եղող նահատակ բանաստեղծ Ռուբեն Սեւակին գրչանունը իւրացուցած, գայն գործածող Պարոյր Ղազարեանը դարձնելով (կամայ-ակամայ) մեղսակից:

Մեր այս մեղադրականէն վրդովողներ եղան անցեալին: Այսօր ալ կրնան դժգոհներ գտնուիլ: Անարդարօրէն սրդողածներուն հետեւեալը կ'ուզենք ըսել.

Անիրաւաբար Սեւակ գրչանունը իւրացուցած, երկրորդ եւ ոչ հարագատ Սեւակին գրական արժանիքին մասին բան մը չունինք ըսելիք: Արժանիք ու տաղանդ խնդրոյ առարկայ չեն այստեղ: Գրական շնորհի հարցը մեզ չի շահագրգռեր այս պարագային: Մեր նիւթը, մեր խնդիրը Ռուբեն Սեւակի ստեղծած գրչանունին ուրիշի մը կողմէ առանց իրաւունք ունենալու սեփականացուիլն է:

Ոչ միամիտ պետք է ձեւանալ եւ ոչ ալ, սխալ ելակետէ մեկնելով, արժանապատուութեան հարց ստեղծել անտեղի կերպով: Իբր թէ արժէք մը ստուերոտելու միտո՞ւմ կայ մեր մօտ: Ամենեւին: Բայց կարելի՞ է հերքել, որ Սեւակ գրչանունը 1907ին, առաջին անգամ, Ռուբեն Սեւակը ստեղծած էր գործածած է:

Մինչեւ 1907 թ. Սեւակ անունը ո՛չ իբրեւ հասարակ անուն, ո՛չ ալ որպէս յատուկ անուն հայ ժողովուրդէն ներս չէ գործածուած:

Պարոյր Ղազարեանի կողմէ Ռուբեն Սեւակի պատկանող գրչանունին գործածուած ըլլալը, առանց հետեւանքները հաշուելու, անպատասխանատու ընթացք մըն է, որ չ'արդարանար:

Ռուբեն Սեւակ «Բարիին, գեղեցիկին եւ նշմարիտին» հաւատացող սերունդին ներկայացուցիչն էր: Այս հաւատքով ապրեցաւ ան:

Այս հաւատքին պատճառաւ նահատակուեցաւ: Իրաւ գրողը, բանաստեղծը իր կեցուածքովն ու իր ըմբռնումովը, իր գործնական կեանքովը, անհատին տիպարովը օրինակ պէտք է ըլլայ ժողովուրդին:

Իրաւ բանաստեղծը, գրողը ժողովուրդին հայելին է: Ժողովուրդն ալ բանաստեղծին հայելին է ու պարտի ըլլալ, անոր ջամբած դաստիարակութեան, գաղափարականին արտայայտիչը: Ռուբէն Սեւակին ըսածին պէս՝ գրողը, բանաստեղծը իսկական ուղեղն է, առաջնորդն է ժողովուրդին:

ՌՈՒՔԷՆ ՍԵՒԱԿ
... ԵՒ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԳՐՈՂԻ ՄԸ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆՑ ՇՓՈԹՈՒԹԵՆԷՆ
ԾՆԱԾ TRAGI-COMEDIE-Ի
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԱՐ ԶՈՐՐՈՐԴ

Անհարազատ մտաւորական-առաջնորդներ ի՞նչ տեսակ ժողովուրդ մը պատրաստեցին: Անոնք եւ նմանները իրենց անպատասխանատու կենցաղով եւ արեւելումներով չէին կրնար տալ բարիին, գեղեցիկին եւ նշմարիտին հաւատքը ժողովուրդին:

Այդպիսիներուն ստեղծած ժողովուրդը բարին չարէն, իրականը սուտէն, արդարը անիրաւէն զանազանելու կարողութիւնը չունեցաւ:

Այս մասին շատ պատշաճ օրինակ մը տանք. յիշենք Խաչատուր Աբովեանի հրաշալի պատգամը: «Երբ ոռւս մը տեսնէք, խաչակնքեցէք»: Կամ՝ «Օրհնուի այն պահը երբ ոռւսին ոտքը հայկական հողին դպաւ»:

Մօտիկ անցեալի հայրենի մտաւորականութիւնը հայ ժողովուրդին չի հասկցուցին այս պատգամին կարեւորութիւնը: Մատի վրայ համրուող, իրենց կոչումին գիտակից մտաւորականները յարգելի են:

Հայ ժողովուրդը չի հասկցաւ որ Հայաստանի աշխարհագրական ու քաղաքական ներկայ պայմաններու մէջ, երէկ, այսօր եւ վաղը, մեր միակ նեցուկը եւ փրկարարը ոռւս ժողովուրդը կրնայ ըլլալ: Ընդհակառակը, Արեւմտեան պետութիւններու հաշուոյն գործողներու աշխատանքով հայ ժողովուրդին մէջ ստեղծուեցաւ ոռւսերուն

դեմ թշնամութիւն՝ «ոուսը մեզ կը հարստահարէ, մեր ունեցածը կ'առնէ...»:

Տեղին չէ՞ ըսելը. «Նորայր, քու «քարերու երկիր»դ ինչ ունէր որ ոուսերը գայն պիտի գողնային: Որքան ալ շինարար ու տաղանդաւոր եղած ըլլաս դուն»:

Քիչ մը հաշուել գիտցողը տեղեակ է որ, «քարերու երկիր» Հայաստանը իր այդ կացութեան մէջ, իր բնակչութեան միայն մէկ փոքր տոկոսը կրնար կշտացնել:

1920էն ի վեր, եւ մինչեւ այսօր ով տուաւ եւ կու տայ այդ մնացեալը: Ամերիկացի՞ն, անգլիացի՞ն, ֆրանսացի՞ն: Ի՞նչ խարկանք: Ասոնք թուրքին զինակիցները չե՞ն:

Ռուս ժողովուրդը մինչեւ իսկ իր հացէն կտրեց ու հայերուն տուաւ. չմոռնանք այս մէկն ալ: Ինքն ալ իր հաշիւներն ունէր: Գուցէ: Բայց, այսպէս ըլլալով հանդերձ, մեր ըսածը իրականութիւն ըլլալէ չի դադրիր: Անոնք որ տարիներով Հայաստանի մէջ անպարկեշտ միջոցներով հարստութիւն դիզեցին, ամէնէն շատ ոուսերուն դեմ լեզու երկարողները եղան: Չարաշահութեամբ հարստութիւն դիզածներ լեցուցին Քալիֆորնիոյ քաղաքները եւ իրենց պատճառաւ Քալիֆորնիոյ սիւրբմարշէներուն դռներուն վրայ ինչե՛ր գրուեցան «... եւ հայեր հոս չեն կրնար մտնել»: Այս ըսել չէ անշուշտ, որ ամէն արտագաղթող այպանելի է:

Հայ ժողովուրդէն շատեր հաւատացին Միւնիխէն հայկական պետութեան վրայ թոյն ժայթքեցնող այսպէս կոչուած «Ազատութեան ուստիօ»ներու ծառայութեան լծուածներու քարոզչութեան:

Եվ Միւնիխի ուստիօն նորեկ վարորդ Պարոյր Ղազարեանի արկածով մահը վերածեց ոուսերուն կողմէ սարքուած դաւի, երբ բոլոր խղճամիտ հայերը գիտէին անոր ցաւալի արկածի մը հետեւանք ըլլալը:

Հայ ժողովուրդէն զանգուածներ հաւատացին Միւնիխի վարձկաններուն ոուսատեաց վերագրումին, որովհետեւ ժողովուրդը իր ուղեղին մէջ չունէր նշմարիտը՝ սնուտէն, գողը՝ պարկեշտէն, բարեկամը՝ թշնամիէն զանազանելու կարողութիւնը:

* * *

Յիշենք Ռուբէն Սեւակի նահատակուելէ առաջ ընկերներուն տուած պատգամը, .

Թրքանալը նուաստանալ է:

Մենք պիտի պահենք մեր հայութիւնը:

Մենք օրինակ պիտի ըլլանք հայ ժողովուրդին:

Մենք պիտի մեռնինք որ Հայ ժողովուրդը ապրի:

Իցի՛ւ, թէ Պարոյր Ղազարեան ունենար քաջութիւնը, մերժելու Ռուբէն Զարեանի իրեն տուած, նահատակի մը գրչանունը եղող «Սեւակ» անունը: Այս մէկը կրնար ըլլալ մեծագոյն ազդակը հայ ժողովուրդին համար, արդարը եւ անիրաւը, բարին ու չարը, բարեկամը եւ թշնամին նանչնալու նամբուն մէջ, եւ մեր ժողովուրդը կրնար այսօրուան կացութեան չմատնուիլ:

* * *

Եւ հիմա՛ նոր լուր մը: Կը լսենք որ Հայաստանի պետութիւնը, յառաջիկայ օրերուն, նոր օրէնք մը պիտի ընդունի: Այս օրէնքով Հայաստանի մէջ, իւրաքանչիւր գրչանուն իր տիրոջ սեփականութիւնը պիտի ըլլայ: Գրողը բացարձակ տէրը պիտի ըլլայ իր գրչանունին: Եւ ոչ մէկը պիտի չկարենայ գործածել գրողի մը գրչանունը՝ անիրաւաբար:

Այսինքն նոր Պարոյր Ղազարեան մը պիտի չկրնայ գործածել, նոր Ռուբէն Սեւակի մը պատկանող գրչանունը:

Աւա՛ղ, որ նոր օրէնքը յետադարձ ազդեցութիւն չի կրնար ունենալ:

* * *

Ռուբէն Սեւակ նահատակուեցաւ 26 օգոստոս, 1915ին, թուրք մարդասպաններու կողմէ, որովհետեւ ան մերժեց անուն փոխելով թրքանալու անոնց առաջարկը: Բայց հայեր, պիտի շարունակեն ամէն օր նահատակել Ռուբէն Սեւակը, փոխելով անոր անունը կամ ստեղծելով անուններու եւ քերթուածներու շփոթ. նորագոյն եւ ամենէն շառաչուն օրինակը Բ. Թուղլանեանի գիրքն է:

14 Մարտ 1994

«Արարատ», 20, 21 ապրիլ 1994

ԳԱՅՆ ՍԻՒՐ ՄԷՐ

Հովհաննէս Չիլիկյան

Adı - Soyadı. - Name Levon ÇILINGIRYAN.
Babası - Father Rupen Hovhannes ÇILINGIRYAN.
Anası - Mother Janni Frans APEL.
Doğum İrh. yeri İstanbul: 19.6.1913.
Birthdate - Place
Vaftiz Tarihi 19.6.1915.
Date of Baptism
Vaftiz yeri Surp Lusavoriç Ermeni Kilisesi, Pangaltı, İstanbul.
Place of Baptism
Vaftizci - Baptist Papaz Sabak Papazyan (Rev.)
Sağdıç - Sponsor Rev. Gomidas Kevorkyan.
Patrikhane Kayıt No
Patriarchate Registration No H. 6286
Kitise Kayıt No
Church Registration No 263/197

*Yukarıda kimliği yazılı şahsın Ermeni Kilisesi' örf ve adetlerine göre
vaftiz edilerek Ermeni Cemaati mensubu olduğunu gösterir Vaftiz Belgesidir.
This is to certify that the above - identified person is a baptized
member of the Armenian Church and Community.*

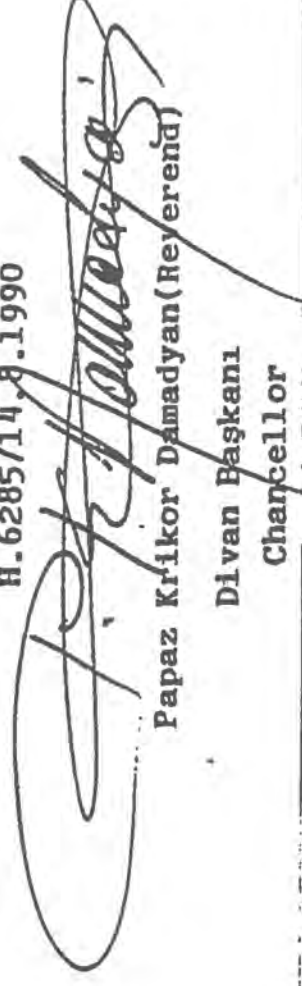
H. 6286/14. 8. 1990

Papaz Krikor Damadyan (Reverend)

Adı - Soyadı. - Name Samiram ÇİLİNGİRİYAN
Babası - Father Rupen Hovhannes ÇİLİNGİRİYAN
Anası - Mother Janni Frans
Doğum İrh. yeri 27.6.1914 İstanbul
Birthdate - Place
Vaftiz Tarihi 19.6.1915
Date of Baptism
Vaftiz yeri Surp Lusavoriç Ermeni Kilisesi, Pangaltı, İstanbul.
Place of Baptism
Vaftizci - Baptist Papaz Sahak Papazyan (Rev.)
Sağdır - Sponsor Osgan MARDİKİYAN
Patrikhane Kayıt No
Patriarchate Registration No H.6285
Kilise Kayıt No
Church Registration No 263/196

*Yukarıda kimliği yazılı şahsın Ermeni Kilisesi öç ve adetlerine göre
vaftiz edilerek Ermeni Cemaati mensubu olduğunu gösterir Vaftiz Belgesidir.
This is to certify that the above - identified person is a baptized
member of the Armenian Church and Community.*

H.6285/14.8.1990

Papaz Krikor Damadyan (Reverend)
Divan Başkanı
Chancellor

ՅՈՎՆԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՍՈՒՏԵՐԷ ԵՒ ՄԽԱՂՆԵՐԷ ԱԶԱՏՈՒԱԾ
ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿԻ
ՆԵՐՈՍԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ
ԵՒ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆԻ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ - 2012

**ԿԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿԵՆՔ՝ ՌՈՒՔԷՆ ՍԵՒԱԿԻ ԿՆՈՋ՝ ԺԱՆՆԻ ՍԵ-
ԻԱԿԻՆ 27 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1915-ԻՆ ԼՈՋԱՆԷՆ ՊՈԼԻՄ ԳԵՐՄԱ-
ՆԱԿԱՆ ԴԵՍՊԱՆԱՏԱՆ ՈՒՂԱՐԿԱԾ ՄԷԿ ՆԱՄԱԿԸ, ՈՐՈՒՆ
ՄԷՋ, ՀԱԹԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԲ ՊԱՏԱՍԻԱՆԱ-
ՏՈՒ՝ ԳԵՐՄԱՆԱՑԻՆԵՐԸ ԿՊԱՄՐԱՍՏԱՆԷ**

1985-թ.ներին ի վեր մեր գրութիւններուն հետեւողները նկատած են թերեւս, որ 1915-ի Հայկական ցեղասպանութեան մէջ իբր պատասխանատու ամբաստանած ենք թուրքերուն չափ և նոյնիսկ թուրքերէն ալ աւելի՝ գերմանացիները

1985-ին հրատարակուած մեր «Ռուբէն Սեւակ և փրցուելիք ուղեղներ» գիրքին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով հրատարակեցինք մեծ հայասեր կարծուած Johannes Lepsius-ի գերմանական վաւերաթուղթերու գիրքէն հատուածներ, որոնց մէջ Johannes Lepsius, Ռուբէն Սեւակին կնոջ Ժաննի Սեւակին և անոր մօր՝ Մարի Արեւիկին Հայկական ցեղասպանութեան իբր պատասխանատու գերմանացիները ամբաստանող մասերը չէին հրատարակուած:

1919-թ.ին, Պերլինի մէջ լոյս տեսած Ժ. Լեփսիուս-ի այս գիրքը շատ մը հայ մտաւորականներու ծանօթ էր: Բայց ոչ մէկ հայ գրող, 1919-էն մինչեւ 1985-թ.ը Լեփսիուս-ի գիրքին մէջ գտնուող Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ վաւերաթուղթերու մասին արտայայտուած էր:

Հակառակ որ Ժ. Լեփսիուս-ի այս գիրքին մէջ, Ռուբէն Սեւակ 1915-ի Եղեռնի նահատակ *միակ բանաստեղծն էր*, որուն նահատակութեան մասին [անկատար ըլլալով հանդերձ] շատ կարեւոր վաւերագրեր կային:

Աւելին՝ Լեփսիուս-ի վաւերագրերու այս գիրքը՝ ֆրանսերէնի ալ թարգմանուած էր: Եւ մենք, ապշութեամբ նկատեցինք, որ այս

թարգմանութեան մէջ, Ռուբէն Սեւակի մասին վաւերագրերը չէին հրատարակուած:

Այստեղ կրկին պիտի ըսենք՝ թէ Ռուբէն Սեւակ, մանաւանդ դաշնակցականներուն կողմէ գիտակցաբար անտեսուեցաւ, և նպատակաւոր, մոռացութեան ենթարկուեցաւ, և Ռուբէն Սեւակի դիւցազնական և զարհուրելի կեանքի պատմութիւնը, քողարկուեցաւ:

Այստեղ կը հրապարակենք բացառիկ փաստաթուղթ մը:

Այս փաստաթուղթին մէջ Ռուբէն Սեւակին կինը՝ Ժաննի Սեւակ, որ ձեռագրով կ'ամբաստանէ գերմանացիները, իբր պատասխանատու Հայկական ցեղասպանութեան:

Այս գրութիւնը, Ժաննի Սեւակին Լոզանէն 27 Հոկտեմբեր 1915-ին, Պոլիս՝ Գերմանական դեսպանատուն ուղարկած մէկ նամակն է:

Ժաննի Սեւակ, Պոլսոյ մէջ, Գերմանական դեսպանատունէն իր ամուսինին նահատակութեան լուրին տեղեկանալէ յետոյ, 16 Սեպտեմբեր 1915-ին, Պոլսէն կը մեկնի իր երկու զաւակներուն և մօրը հետ, դեպի Զուրիցերիա:

Եւ Ժաննի Սեւակ, Լոզան հասնելէ միջոց մը ետք, ամուսինին ցաւը սրտին մէջ ըլլալով, այս անգամ նամակով մը կը դիմէ Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատունը, որ գերմանացիները գոնէ ազատեն մնացեալ հայերը, թրքական բարբարոսութենէն:

Ժաննի Սեւակին այս նամակը՝ վեհանձնութեան և բարեսրտութեան բացառիկ մէկ արտայայտութիւնն է:

Ժաննի Սեւակին ձեռագիր նամակին պատնէնը [ուղղուած Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատուն] մեզի նուիրեց փրօֆ. Վահագն Տատրեանը 5-10-1992-ին: Զայն, իր պրպտումներուն շնորհիւ, գտած էր այն ատենուան Գերմանիոյ մայրաքաղաքը եղող Bonn-ի պետական արխիւներուն մէջ:

Այստեղ, կրկին մեր խոր երախտագիտութիւնը կը յայտնենք փրօֆ. Վահագն Տատրեանին:

Կը հրապարակենք նախ այս գերմաներէն նամակին հայերէն
թարգմանութիւնը

Կայսերական Գերմանիոյ Դեսպանութիւն Ի Կոստանդնուպոլիս

Թոյլ տուէք համակ նուիրումով ներկայացնել հետեւեալ խնդրանքը

Թրքական պաշտօնէութեան մօտ ամենաազդու կերպով նորէն միջամտե-
լով, ի սէր Աստուծոյ, ապացուցէք այս սարսափելի գրպարտութիւնները:
Վնական հրամանով մը ազատեցէք, ինչ որ կարելի է փրկել: Անմեղ կանանց,
երեխաներու, հիւանդներու եւ ծերերու արիւնը, որ մինչեւ երկինք կը պողայ,
Գերմանիոյ վրայ նզովք, Գերմանիոյ վրայ անէծք կրնայ բերել, եթէ չ'ընէ այն
ամէնը, ինչ որ կը գտնուի իր երկաթեայ ուժերուն ներքոյ:

Ամենախորին յարգանքով,
Կը ստորագրեմ բոլորանուէր՝

Լոզան, 27 Հոկտեմբեր 1915

Հելեն Զիլինկիրեան, ծնեալ Ապելլ

Լոզանի մէջ, Ժաննի Սեւակին հոգեկան չարչարանքը՝ կրկնակի
էր: Ան կը տառապէր, Ռուրէն Սեւակի նահատակութեամբ: Եւ ան
կ'ողբար իր ամուսինին կորուստը:

Բայց, նոյն ատեն, իր սրտին մէջ ունէր այն զարհուրելի
մղձաւանջը, որ Ռուրէն Սեւակի նահատակութեան և հայ ազգին
ցեղասպանութեան ենթարկուելուն պատասխանատուները՝ գերմա-
նացիներն էին, այսինքն՝ իր ցեղակիցները, իր արիւնը կրող իր
եղբայր ազգակիցները:

Եւ Ժաննի Սեւակ չէր ուզեր հաւատալ այս սարսափելի
իրականութեան:

Թեեւ, Պոլսոյ մէջ, իր ապրած վերջին տառապալից օրերուն,
Պոլսոյ գերման իշխանաւորներուն իր ամուսինը փրկելու համար
որեւէ ազդու միջամտութիւն չկատարելը տեսնելով, հասկցած էր
իրականութիւնը:

Բայց արդեօ՞ք... միշտ հարցական մը կար իր մէջ:

Իբր գերմանացի իր մէջ ունեցած այս յանցապարտի զգացումը, տելական կը չարչարէր զինքը:

Այդ պատճառով, այս հոգեկան ընդվզումով գրեց Պոլիս, իր ազգակիցներուն, Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատան որ ապացուցանեն, եթէ կրնան, թէ սուտ է, սարսափելի գրպարտութիւն այն ամբաստանութիւնը, որ հայ ազգին ցեղասպանութեան պատասխանատուները գերմանացիներն են:

Սւ «գրպարտութեան» սուտ, անհիմն ըլլալուն ապացոյց - հաստատումին սպասելով հանդերձ, իր այս նամակով կը խնդրէր նաև, Պոլսոյ գերմանական իշխանաւորներէն, որ գոնէ հրամանով մը

- 8. Nov. 1915 10¹² 179
9701

An die Kaiserlich Deutsche Botschaft in Konstantinopel.

Engende Bittē gektete ich mir ganz ergebenst vorzutragen:

Bewahren Sie ein Güttes. Willen durch nachmaliges allererhochstes
Einschreiben bei der türkischen Behörde, die Unmoralität dieser
fordelbaren Anschuldigung. Rätten Sie durch definitiven Befehl,
was noch zu retten ist. Das Blut der Unschuldigen, Frauen, Kinder,
Kranke und Greise schreit zum Himmel, der Deutschland mit
einem Fluche treffen könnte, wenn es nicht alles tut was in
seinen irdischen Kräften steht.

In tiefster Ehrfurcht
zeichne ganz ergebenst

Hilone Hililinguerian geb. Quell.

Kausanne den 27. Oktober 1915. BTK97 2

փրկեն մնացեալ հայերը, ուր «անմեղ կիներուն, երախաներուն, նիւանդներուն եւ ծերերուն արիւնը՝ երկինք կը բարձրանայ»:

Եւ կրնային ընել գերմանացիները՝ այս ամենակենսական մարդկային միջամտութիւնը, երբ 1915-ին, Գերմանիոյ «Երկաթեայ ուժը» ամենագործ իշխանաւորն էր Թուրքիոյ մէջ:

Եւ ժաննի Սեւակ մարգարեական նախատեսութեամբ մը զգուշացուց գերմանացիները՝

Եթէ, ձեր ունեցած երկաթեայ ուժով [Թուրքիոյ մէջ 1915-ին, գերմանացիներն էին այդ երկրին տերն ու տիրականը] չփրկէք մնացեալ հայերը, անոնք անեծք պիտի տեղացնեն ձեր գլխուն:

Եւ 1939-էն սկսեալ մինչեւ այսօր, Գերմանիան ենթարկուած է ժաննի Սեւակի նախատեսած անեծքին: Այսօր Գերմանիան, ամէնօր, կ'ապրի «նոյնքոսք» ըսուած մըղձաւանջը:

* * *

Եւ գերմանացիներու «Երկաթեայ ուժը», որեւէ բան չըրաւ ազատելու համար հայերը:

Ընդհակառակը:

Գերմանացիները, մինչեւ 1918-ը թիկունք կանգնեցան հայերուն դէմ կատարուած թրքական բարբարոսութիւններուն:

Եւ Արեւմտահայաստանը «Գողգոթա»յի մը վերածուեցաւ:

Հայաստանը պիտի ոչնչացուէր, որ անոր տեղը գորաւոր և միակտուր Թուրքիա մը ստեղծուի:

Այսպիսի Թուրքիա մը անհրաժեշտ էր իրենց

* * *

Ժաննի Սեւակ տեսաւ և շատ լաւ հասկցաւ կատարուած սադրանքները:

Հեռացաւ գերմանացիներէն և Գերմանիայէն:

Եւ մինչեւ վերջին շունչը Ֆրանսա ապրեցաւ՝ իբր հայ: Եւ մանաւանդ՝ գերմանական անցագիրը նետեց և նախընտրեց իր ամուսնին՝ Ռուրէն Սեւակին պատկանած «ազգ»ին հպատակութեամբ ապրիլ: